

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

А. М. Кучук

ПРАВО ЯК ЛАБІРИНТ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ББК 67.0

К 95

*Ухвалено до друку Вченою радою
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка 24 лютого 2025 р., протокол № 8*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В.О. Боняк, доктор юридичних наук, професор (Дніпровський державний університет внутрішніх справ);

В.М. Пекарчук, доктор історичних наук, професор (Пенітенціарна академія України);

С.М. Перепьолкін, доктор юридичних наук, професор (Університет митної справи та фінансів).

Кучук А. М.

К 95 Право як лабіринт визначеності : монографія / А. М. Кучук.
– Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2025. – 128 с.

ISBN 978-617-554-471-6

Монографія присвячена осмисленню права як феномену, що поєднує чіткість і неоднозначність, ясність і багатозначність. У роботі розглядається, як право, подібно до лабіринту, створює структуру, яка водночас впорядковує, і ускладнює шляхи до істини. Історія права – це історія постійного пошуку балансу між стабільністю і змінами. Від давніх кодексів до сучасних систем права, право завжди було спробою упорядкувати суспільні відносини.

Монографія пропонує читачеві зазирнути глибше в природу права, дослідити його здатність адаптуватися, реагувати на невизначеність і водночас забезпечувати стабільність. У фокусі – філософські, теоретичні та практичні аспекти визначеності, що відкривають право як складний, багатозаровий феномен.

ББК 67.0

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. Право як цінність	8
Розділ 2. Ius est ars boni et aequi	27
Розділ 3. Людська гідність як цінність	41
Розділ 4. Рівність і недискримінація як цінність: правовий вимір	62
Розділ 5. Демократія як цінність	78
Розділ 6. Правовладдя як цінність	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	110
ДОДАТОК	112

ВСТУП

Уявіть лабіринт, у якому кожен поворот – це вибір, а кожен коридор – шлях, що обмежує, але й водночас відкриває нові горизонти. Таким на мою думку є і право. Воно спрямовує суспільство, визначає межі дозволеного, забезпечує порядок і справедливість. Але чи завжди право є однозначним? Чи здатне воно пропонувати єдине правильне рішення в умовах розмаїття людських інтересів і культурних контекстів?

Монографія «Право як лабіринт визначеності» присвячена осмисленню права як феномену, що поєднує чіткість і неоднозначність, ясність і багатозначність. У цій роботі розглядається, як право, подібно до лабіринту, створює структуру, яка водночас і впорядковує, і ускладнює шляхи до істини.

Право – це мова, якою спілкується суспільство. Однак, на відміну від природних мов, мова права часто не має однозначного тлумачення. Слово «право» в собі несе безліч значень, від абстрактних принципів справедливості до конкретних норм поведінки. Ця багатозначність породжує парадокс визначеності, який є центральною проблемою правничої науки. Право, з одного боку, прагне бути точним і передбачуваним, а з іншого – воно неминуче стикається з динамізмом суспільства і непередбачуваністю людських відносин.

Наголошу, що переклад текстів з права з однієї мови на іншу є не просто лінгвістичним завданням, а складним процесом, який вимагає врахування відмінностей різних систем права, соціокультурних особливостей і традицій країн. Це пояснюється тим, що право є не лише «набором» норм, але й продуктом історичного, культурного та політичного розвитку суспільства.

Однією з ключових труднощів є відсутність еквівалентності правових термінів. Багато понять, які існують в одній системі права,

можуть не мати прямого аналога в іншій. Наприклад, термін «*правоохоронні органи*», що є загальнозживаним в українському праві (праві держав на пострадянському просторі) не має точної відповідності в інших системах права (оскільки не може потенційний суб'єкт порушення людських прав розглядатися як їх «охоронець»), що вимагає від перекладача роз'яснювати його значення або підбирати близький контекстуально еквівалент.

Культурні відмінності також впливають на інтерпретацію правничих текстів. Наприклад, у багатьох мусульманських країнах право ґрунтується на релігійних принципах, тоді як у державах Європи чи США воно є секуляризованим. Це може призводити до різного розуміння таких понять, як «справедливість», «договір» чи «відповідальність».

Крім того, структура систем права відрізняється залежно від того, чи належить держава до системи загального права (*common law*), континентального права (*civil law*) чи інших правових традицій. Наприклад, у загальному праві прецедент є основним джерелом права, тоді як у континентальній системі право спирається на нормативні акти. Це може впливати на зміст і форму правових документів, які перекладаються.

Ще одним аспектом є стиль і мова правничих текстів. Юридична мова часто є формалізованою, з великою кількістю спеціалізованих термінів, архаїзмів і сталих конструкцій, що потребує від перекладача не лише мовної компетентності, але й глибокого розуміння правових норм, на які посилається текст.

Для забезпечення якісного перекладу необхідно враховувати не лише лінгвістичні, але й сутнісні аспекти тексту. Перекладач має бути обізнаним у системі права обох держав, розуміти контекст і культурні особливості правових відносин, а також мати можливість співпрацювати з правниками для уточнення змісту складних понять.

Зрештою, переклад правових текстів є не лише технічним завданням, а й відповідальним процесом, який впливає на точність

сприйняття правових норм, прав та обов'язків у різних юрисдикціях. Це вимагає від перекладача не лише лінгвістичної майстерності, але й міждисциплінарного підходу, що поєднує знання мовознавства, правознавства та культурології.

Поняття «визначеність» у праві є одним із наріжних каменів сучасної правничої науки та практики. Воно відображає прагнення забезпечити стабільність, передбачуваність і зрозумілість у регулюванні суспільних відносин. Однак, у реальності, що постійно змінюється, право часто змушене балансувати між статичними нормами та динамічними потребами. Як наслідок, виникають колізії, інші виклики, які право має вирішувати.

Історія права – це історія постійного пошуку балансу між стабільністю і змінами. Від давніх кодексів до сучасних систем права, право завжди було спробою упорядкувати суспільні відносини. Однак, кожна нова епоха приносила нові виклики, які змушували переосмислювати існуючі правові норми. Сьогодні, в умовах глобалізації і бурхливого розвитку технологій, парадокс визначеності стає особливо гострим.

У повсякденному житті ми постійно стикаємося з правовими нормами. Ми укладаємо договори, сплачуємо податки, звертаємося до суду. Однак, не завжди легко зрозуміти, як саме слід застосовувати ті чи інші правила. Часто трапляється так, що одна і та ж норма може бути інтерпретована по-різному в залежності від конкретної ситуації. Ця невизначеність створює відчуття правового нігілізму і підриває довіру до правової системи.

Ця монографія пропонує читачеві зазирнути глибше в природу права, дослідити його здатність адаптуватися, реагувати на невизначеність і водночас забезпечувати стабільність. У фокусі – філософські, теоретичні та практичні аспекти визначеності, що відкривають право як складний, багатшаровий феномен.

Сподіваюся, що ця праця надихне на нові роздуми та відкриття, сприятиме поглибленню розуміння права не лише як механізму

регулювання, а й як мистецтва орієнтування у лабіринті визначеності та багатозначності.

Вельми вдячний за Ваші побажання, пропозиції, зауваження щодо основних положень монографії, які Ви можете залишити за наступним посиланням:

Розділ 1 ПРАВО ЯК ЦІННІСТЬ

*Основою справедливості є право.
Там, де немає права, немає й справедливості.*

Право, як невід’ємний атрибут соціального життя, супроводжує людину від народження до смерті. Воно регулює її статус, поведінку, відносини з іншими людьми, організаціями та державою. Однак у буденному житті право часто сприймається як «невидима структура», яка не викликає уваги, поки все відбувається згідно з очікуваннями. Тільки в кризових або унікальних ситуаціях людина починає усвідомлювати його важливість.

Наприклад, особа замислюється про право, коли стикається із судовими розглядами, порушенням своїх прав чи необхідністю довести свою правоту. У такі моменти право сприймається як інструмент вирішення конкретної проблеми, а не як фундаментальна цінність. Це

прагматичне ставлення пояснюється тим, що людина здебільшого орієнтована на результат, а не на осмислення природи чи філософії права.

Більш того, навіть у таких випадках право часто розглядається через призму конкретного закону або рішення суду, без розуміння його ширшого значення для суспільства. Наприклад, захищаючи власне право на справедливий суд, людина рідко замислюється над тим, що цей принцип є частиною ціннісного фундаменту демократичної держави і слугує гарантією рівності, свободи та людської гідності.

Відсутність аналізу права як цінності може бути зумовлена кількома факторами:

1. «Буденність» права. У повсякденному житті право часто сприймається як набір правил, яких необхідно дотримуватись, щоб уникнути санкцій, а не як явище, що визначає моральний і соціальний порядок.

«Буденність» права – це процес, у межах якого право втрачає своє глибоке ціннісне сприйняття і сприймається виключно як механізм регулювання щоденних практик. У цьому контексті воно редукується до набору обов'язкових приписів і обмежень, що створює відчуження між правом як суспільною цінністю та особою.

На мою думку, серед причин «буденізації» права можна назвати наступні:

- «рутина» правовідносин: право супроводжує людину у звичайних життєвих ситуаціях – під час оформлення документів, користування транспортом, сплати податків тощо. Ці дії сприймаються як звичайна адміністративна або юридична формальність, а не прояв правового порядку, що захищає суспільні інтереси;

- прагматизм у сприйнятті права: для багатьох право асоціюється з обов'язками, обмеженнями чи санкціями, яких слід уникнути, щоб «жити спокійно». Відтак, право сприймається не як спосіб реалізації свободи, а як джерело обмежень;

- відсутність належного рівня культури: у багатьох суспільствах бракує цілісної освіти, яка б акцентувала на людиноцентриських аспектах; рівності й толерантності тощо. Людина знає про існування законів, але не розуміє їхньої моральної та соціальної функції;

- формалізм у правозастосуванні: бюрократичний підхід, коли закони застосовуються механічно, а не з урахуванням їхньої суті, формує у громадян уявлення про право як про «сухі» формальності;

- інформаційна насиченість: в умовах інформаційного перевантаження і швидкого темпу життя люди не мають часу для рефлексії щодо фундаментальних аспектів права. Воно залишається «тлом» для інших суспільних процесів.

Слід наголосити і на наслідках «буденізації» права:

- пасивність громадян: люди не усвідомлюють своїх прав у повній мірі й не готові їх захищати, оскільки сприймають правопорушення як неминучий елемент життя;

- зниження довіри до права: оскільки право сприймається переважно як обмеження або засіб покарання, у громадян виникає скептицизм щодо його здатності захищати справедливість.

Буденізація права є викликом, але її подолання можливе через інтеграцію філософського і ціннісного вимірів права у суспільну свідомість. Це сприятиме більш глибокому сприйняттю права як інструменту, що забезпечує стабільність, свободу і розвиток.

2. Освітній аспект. Відсутність системного підходу до виховання культури особистості сприяє сприйняттю права виключно як технічного інструменту, а не як цінності, що формує основу для гармонійного співіснування в суспільстві.

Освітній аспект відіграє ключову роль у формуванні ставлення до права як до соціальної цінності. Проте у багатьох суспільствах освіта у сфері права залишається фрагментарною і технократичною, зосереджуючись переважно на вивченні юридичних приписів, процедур та формальних аспектів їх реалізації. Такий підхід сприяє сприйняттю

права як інструмента, що суто регулює поведінку, а не як основи для забезпечення соціального порядку, етичних принципів і справедливості.

Однією з головних проблем є недостатня увага до формування уявлення про право як про систему, що забезпечує гармонійне співіснування людей, зокрема на етапах загальної освіти. Виховання поваги до основ співжиття часто зводиться до викладання основ законодавства у сухій, інформативній формі. Це призводить до сприйняття права як набору правил, яких необхідно дотримуватися для уникнення санкцій, а не як прояву цінностей, що забезпечують свободу і рівність у суспільстві. Освітні програми не приділяють належної уваги етичним, філософським та соціальним аспектам права, які дозволяють зрозуміти його взаємозв'язок із основними моральними категоріями.

Крім того, у суспільствах із нестабільною правовою системою або авторитарними традиціями існує ризик викривленого сприйняття права як інструмента державного контролю, а не як засобу захисту людської гідності та інтересів. Освітні підходи, що ігнорують цей контекст, лише підсилюють стереотипне ставлення до права, замість того щоб заохочувати критичне мислення про його роль у суспільстві.

Заклади вищої освіти також нерідко зосереджуються на технічних аспектах правозастосування, залишаючи поза увагою ширші етичні й філософські питання. У результаті випускники можуть сприймати право як суто формальну систему, не замислюючись про його соціальну роль чи значення для забезпечення справедливості й свободи.

Для вирішення цих проблем необхідно впроваджувати цілісний підхід до освіти в цій сфері. Освітній процес має включати не лише вивчення юридичних норм, але й розвиток здатності розуміти право як систему, що відображає базові цінності суспільства та забезпечує моральні орієнтири.

Освіта у сфері права є засобом не лише передачі знань, але й виховання відповідального громадянина, який поважає права інших і усвідомлює взаємозв'язок між індивідуальною свободою та суспільними інтересами. Лише через таке комплексне розуміння права

можна досягти такого стану суспільства, коли більшість осіб бере активну участь у формуванні справедливого правового порядку.

3. Суб'єктивний підхід. Люди схильні сприймати право через призму власних потреб, не замислюючись над його роллю у забезпеченні загального блага.

Суб'єктивний підхід у сприйнятті права вказує на тенденцію людей оцінювати право виключно через призму власних потреб, інтересів чи проблем, ігноруючи його значення для функціонування суспільства загалом. Такий підхід має глибокі соціальні, культурні та психологічні корені й проявляється в обмеженому розумінні права як інструмента вирішення індивідуальних завдань, а не як механізму забезпечення справедливості та стабільності в соціумі.

Однією з причин цього явища є те, що право зазвичай стає об'єктом уваги людини тоді, коли вона зіштовхується із ситуацією, що безпосередньо зачіпає її права чи обов'язки. Наприклад, потреба у праві найчастіше проявляється у випадках захисту майнових прав, вирішення сімейних спорів, доступу до правосуддя або при взаємодії з адміністративними органами. У таких обставинах людина зосереджується на досягненні бажаного результату, не аналізуючи більш широкі контексти функціонування правової системи.

Психологічно це пояснюється схильністю людей до егоцентричного мислення. У ситуаціях, що вимагають правового вирішення, індивід, як правило, оцінює законодавчі норми через їхню корисність для вирішення своєї проблеми. Якщо правові механізми забезпечують успішний результат, право сприймається позитивно; у разі незадовільного результату воно часто піддається критиці як несправедливе або неефективне. Такий підхід призводить до фрагментарного сприйняття системи права, за якого цілісне уявлення про право як гаранта суспільного порядку залишається поза увагою.

Відсутність рефлексії над роллю права у забезпеченні загального блага також є наслідком обмеженого доступу до правничої освіти та інформації. У багатьох суспільствах немає достатніх зусиль для популяризації ідей солідарності, взаємної відповідальності та співпраці,

які є основою системи права. Замість цього людина часто розглядає себе як ізольованого суб'єкта, а суспільство – як набір конфліктуючих інтересів, де право виступає арбітром виключно в межах конкретного спору.

Ігнорування значення права для загального блага має серйозні наслідки для суспільного життя. По-перше, це формує індивідуалістичний підхід до використання права, який може шкодити колективним інтересам. Наприклад, прагнення уникнути сплати податків чи ігнорування екологічних вимог демонструють пріоритет особистої вигоди над суспільними інтересами. По-друге, суб'єктивний підхід підриває довіру до системи права, оскільки людина оцінює її ефективність лише за ступенем відповідності своїм очікуванням, не зважаючи на складність і багатогранність соціальних процесів, які регулює право.

Подолання суб'єктивного підходу можливе через зміцнення ідеї взаємопов'язаності індивідуальних прав та суспільного блага. Освіта та суспільна комунікація мають сприяти усвідомленню того, що право є не лише засобом захисту власних інтересів, але й механізмом, який створює умови для співіснування, взаємоповаги та спільного розвитку. Це передбачає формування ширшого уявлення про роль права як регулятора, що забезпечує баланс між свободою особистості та загальними інтересами суспільства.

Додам, що усвідомлення права як цінності є важливим не лише для ефективного функціонування держави, а й для розвитку свідомості громадян. Лише тоді, коли суспільство розумітиме право як інструмент, що захищає людські гідність, свободу і рівність, воно зможе забезпечити стабільний розвиток. Це вимагає формування такої культури, яка поєднує знання, повагу та усвідомлення ролі права як фундаментального елемента цивілізованого життя.

Розгляну детальніше, у чому ж полягає цінність права?

«Право є одним з найбільш ефективних соціальних засобів організації та забезпечення прогресивного розвитку соціальної системи» – відзначає В. Тернавська¹.

Цінність права полягає у його здатності забезпечувати порядок, свободу, справедливість та гармонійне функціонування суспільства, виступаючи основним регулятором суспільних відносин. Як соціальне явище, право є засобом досягнення балансу між індивідуальними інтересами людини та загальним благом, а також інструментом, що гарантує захист основоположних прав та свобод.

Відзначу, що цінність права полягає у тому, що право є, по-перше, гарантією свободи.

Право створює умови для реалізації індивідуальної свободи, забезпечуючи кожній особі можливість діяти на власний розсуд у межах, визначених законом. При цьому воно одночасно встановлює межі свободи, щоб уникнути конфліктів між інтересами різних осіб. У цьому полягає його особливий характер: право не лише захищає свободу, а й спрямовує її до суспільно важливих цілей.

Право відіграє ключову роль у забезпеченні індивідуальної свободи, визначаючи її як фундаментальну цінність, що одночасно потребує захисту й регулювання. У демократичному суспільстві свобода особи є основою суспільного життя, але її реалізація не може бути абсолютною, оскільки індивідуальні інтереси нерідко перетинаються, а конфлікти можуть загрожувати соціальній гармонії. Саме тут право виступає як інструмент, що визначає баланс між свободою однієї особи та правами інших.

Право створює передбачувані умови для реалізації свободи, встановлюючи чіткі правила гри, які є однаковими для всіх. Законодавство визначає межі свободи, які базуються на принципах поваги до гідності кожної особи, рівності та соціальної справедливості. Це означає, що особа може діяти на власний розсуд, доки її дії не порушують права інших чи суспільних інтересів. Наприклад, свобода

¹ Тернавська В.М. Правові цінності в аспекті правової глобалізації: теоретико-правовий аналіз. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-29>

висловлювань є гарантованою, але вона обмежується заборонаю мови ненависті або закликів до насильства. Такі обмеження спрямовані на захист суспільного порядку, але водночас вони підтримують можливість для реалізації свободи кожної особи в рамках, що не призводять до шкоди¹.

Унікальність права полягає в тому, що воно не лише обмежує свободу заради її координації, а й спрямовує її до досягнення суспільно важливих цілей. Право стимулює розвиток особистості, сприяючи створенню умов для участі у суспільному житті, реалізації творчого та професійного потенціалу, а також захисту від свавілля. Наприклад, право на освіту не лише гарантує можливість здобуття знань, але й спрямовує свободу вибору освіти до соціально спрямованих цілей, зокрема через вимоги до стандартів навчання, які забезпечують суспільну користь.

Крім того, право слугує засобом вирішення конфліктів, що виникають у процесі реалізації свободи. Суди, адміністративні органи та інші інституції дозволяють ефективно вирішувати спори, використовуючи загальновизнані принципи права. Це дозволяє уникнути хаосу, забезпечуючи мирне співіснування навіть за умов протистояння інтересів.

Право також задає напрямок для свободи, впроваджуючи її в контекст моральних і соціальних цінностей. Воно сприяє утвердженню таких принципів, як солідарність, взаємоповага та соціальна відповідальність. Наприклад, через екологічне законодавство реалізація свободи використання природних ресурсів підпорядковується цілям сталого розвитку, що забезпечує баланс між потребами сучасного та майбутніх поколінь.

Отже, право виконує роль гаранта та регулятора свободи, забезпечуючи її реалізацію в спосіб, що гармонізує індивідуальні та суспільні інтереси. Воно не лише захищає свободу, але й формує її конструктивний напрямок, перетворюючи хаотичні індивідуальні

¹ Alforova T. M., Koba M. M., Lehka O. V., Kuchuk A. M. Right to Freedom of Expression v. Reputation Protection (Based on ECtHR Practice Materials). *The Age of Human Rights Journal*. 2022. №(18). P. 311-330. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v18.6527>

прагнення на упорядковану систему суспільного життя, де свобода кожного стає невід'ємною частиною свободи всіх.

Цінність права полягає у тому, що право є, по-друге, інструментом справедливості.

Цінність права визначається його здатністю забезпечувати справедливість у суспільстві. Воно спрямоване на захист людей від зловживань інших, запобігання дискримінації та забезпечення рівних можливостей. Право формулює критерії справедливого розподілу ресурсів, відповідальності та винагороди, виступаючи механізмом вирішення конфліктів на основі загальноновизнаних принципів.

Цінність права як інструменту забезпечення справедливості полягає в його здатності створювати умови для гармонійного співіснування в суспільстві. Право є універсальним механізмом, який не лише регулює поведінку окремих осіб, але й сприяє утвердженню соціальної рівноваги, справедливого розподілу благ та захисту прав кожного члена суспільства.

Захист від зловживань та запобігання дискримінації. Одним із ключових завдань права є створення бар'єра проти зловживань владою, економічною силою або іншими формами домінування. Це особливо актуально у відносинах між державою та громадянином, роботодавцем і працівником, а також у випадках взаємодії між групами, що мають різний соціальний статус. Право забезпечує рівність усіх перед законом і надає механізми для захисту у разі порушень. Право також виконує роль щита проти дискримінації, формулюючи норми, що забороняють несправедливе ставлення за ознаками статі, раси, віку, релігії чи інших характеристик. Наприклад, антидискримінаційне законодавство в демократичних державах створює умови для рівного доступу до освіти, працевлаштування, участі у громадському житті, захищаючи право кожної особи на самореалізацію.

Рівні можливості як основа справедливості. Право спрямоване на вирівнювання стартових умов у суспільстві, визнаючи, що без зовнішніх гарантій соціально-економічні чи культурні нерівності можуть перетворитися на перепони для особистого розвитку. Через такі

інструменти, як регулювання мінімальної заробітної плати, соціальні гарантії або політики позитивної дискримінації (affirmative action), право намагається зменшити вплив нерівностей, забезпечуючи справедливі можливості для кожного.

Критерії справедливого розподілу. Право формує чіткі критерії розподілу ресурсів, благ та обов'язків у суспільстві. Воно регулює такі аспекти, як розподіл податків, доступ до природних ресурсів, право власності чи участь у соціальних програмах. Основою для таких критеріїв є принципи рівності, пропорційності та потреби, які гарантують, що ресурси використовуються раціонально, а вигоди та витрати розподіляються збалансовано. Наприклад, податкове законодавство забезпечує прогресивну шкалу оподаткування, де більше платять ті, хто має вищий дохід, сприяючи соціальній солідарності. Аналогічно, право на медичну допомогу чи освіту базується на принципі загального доступу, що дає можливість кожному реалізувати свої базові права незалежно від соціального чи економічного статусу.

Вирішення конфліктів на основі загальновизнаних принципів. Право виступає ключовим механізмом мирного вирішення конфліктів, забезпечуючи їх вирішення не через фізичну силу чи свавілля, а через юридичні процедури. У цьому процесі застосовуються принципи, що є загальновизнаними, такі як неупередженість, рівність сторін, пропорційність і правомірність. Завдяки цьому конфлікти, що виникають через суперечності у правах, обов'язках чи інтересах, вирішуються у спосіб, який визнається справедливим не лише сторонами спору, але й суспільством загалом.

Універсальність принципу справедливості. Одна з найважливіших особливостей права – його здатність адаптуватися до різних обставин, зберігаючи центральну ідею справедливості. Право інтегрує у свої норми етичні ідеї, що є відображенням цінностей суспільства, в якому воно діє. Наприклад, у сучасних демократичних державах людські права є основою справедливості, тоді як у міжнародному праві принцип справедливого розподілу ресурсів між державами сприяє глобальній стабільності.

Відтак, право, забезпечуючи справедливість, виконує роль посередника між індивідуальними та суспільними інтересами, створюючи умови для розвитку, злагоди та захисту фундаментальних прав кожної людини. Його цінність полягає в тому, що воно одночасно захищає, регулює та спрямовує суспільні відносини у спосіб, який визнається справедливим і ефективним.

Цінність права полягає у тому, що право є, по-третє, засобом соціального порядку.

Без права як регулятора соціальні відносини були б хаотичними, базуючись виключно на силових чи економічних чинниках. Право вводить передбачуваність у суспільне життя, встановлюючи загальні правила поведінки, які забезпечують стабільність і злагожденість. Це особливо важливо у суспільствах з неоднорідним населенням, де різноманіття інтересів може призвести до конфліктів.

Без права як регулятора суспільні відносини втратили б свою впорядкованість, перетворившись на боротьбу за виживання, де визначальними стали б сила, економічні можливості або інший вплив. У такому середовищі основні соціальні інститути, зокрема сім'я, держава чи ринок, не могли б функціонувати ефективно, оскільки їхні учасники постійно стикалися б із загрозами свавілля та непередбачуваності.

Роль права у забезпеченні передбачуваності. Право створює правила, які визначають допустимі межі поведінки, завдяки чому суспільне життя стає передбачуваним. Ці правила формують систему координат, у якій кожна особа знає, що вона може очікувати від інших і які наслідки матиме її власна поведінка. Це забезпечує довіру між учасниками суспільних відносин, дозволяє будувати довгострокові плани і гарантує захист від свавільних дій, які можуть порушити права або інтереси окремих осіб чи груп. Наприклад, у сфері бізнесу правові норми встановлюють правила укладення договорів, захищають права власності та забезпечують виконання зобов'язань. Без цих механізмів економічна діяльність була б хаотичною, а інвестори та підприємці не ризикували б вкладати ресурси через страх втрати.

Стабільність і злагодженість у суспільстві. Право є основою для стабільного функціонування суспільства, оскільки воно створює механізми для вирішення конфліктів мирним шляхом. Замість того щоб використовувати силу для досягнення своїх цілей, особи можуть звертатися до судів або інших інституцій, які застосовують загальновизнані норми для вирішення спорів. Це дозволяє уникати ескалації конфліктів і сприяє збереженню суспільної злагоди. Особливо важливу роль право відіграє у суспільствах, де існує значна соціальна, культурна чи економічна різноманітність. У таких умовах відмінності інтересів і цінностей між різними групами можуть стати джерелом напруженості. Право, базуючись на принципах рівності та справедливості, встановлює загальні правила, які враховують інтереси всіх сторін, зменшуючи ймовірність виникнення конфліктів.

Право як інструмент інтеграції. У неоднорідних суспільствах право виконує функцію інтеграції, встановлюючи спільні цінності та принципи, які об'єднують різні групи. Наприклад, закони, що гарантують рівні права для всіх громадян, незалежно від їхнього походження, віросповідання чи соціального статусу, сприяють утвердженню принципу рівноправності. Це дозволяє створити спільний простір, у якому люди з різними переконаннями й інтересами можуть співіснувати без загрози дискримінації чи ізоляції.

Захист осіб, що перебувають у вразливому становищі. Ще однією важливою функцією права є захист тих, хто не має достатньої сили або ресурсів для самостійного відстоювання своїх інтересів. Воно встановлює механізми, які запобігають домінуванню інших учасників соціальних відносин. Наприклад, трудове право захищає працівників від експлуатації з боку роботодавців, а соціальні гарантії забезпечують базові умови життя для найуразливіших верств населення.

Відтак, право не лише регулює соціальні відносини, але й формує основу для стабільності, довіри та співпраці в суспільстві. Його здатність вводити передбачуваність і гармонізувати інтереси різних груп є критично важливою для будь-якого суспільства, особливо для тих, які стикаються зі складними викликами різноманітності й нерівності.

Цінність права полягає у тому, що право є, по-четверте, моральним орієнтиром.

Хоча право і відрізняється від моралі, його цінність тісно пов'язана із закріпленням у нормах права базових моральних принципів. Воно відображає у своїх нормах такі цінності, як рівність, гідність і взаємна повага, забезпечуючи їхню реалізацію на практиці. Таким чином, право не лише регулює зовнішню поведінку, а й формує етичні установки суспільства.

Право і мораль, хоча й належать до різних регуляторів суспільних відносин, мають глибокий зв'язок, що проявляється у взаємному впливі. Право, закріплюючи базові моральні принципи, не лише забезпечує їхню обов'язковість, але й сприяє їх поширенню та утвердженню у суспільстві.

Моральні основи права. Норми права базуються на ключових моральних принципах, таких як рівність, гідність, справедливість, взаємна повага та ін. Ці принципи виступають етичним фундаментом, на якому будуються закони. Наприклад, право кожної людини на рівний захист перед законом чи заборона дискримінації закріплюють моральну ідею рівності, а права на життя, свободу й особисту недоторканність гарантують повагу до людської гідності. Таким чином, право трансформує моральні цінності в конкретні механізми їх реалізації, забезпечуючи їхню захищеність і практичне застосування.

Вплив права на етичні установки. Однією з важливих функцій права є його здатність формувати суспільні стандарти поведінки. Законодавчі норми не лише встановлюють межі дозволеного, але й впливають на етичні переконання громадян. Наприклад, закони, що регулюють права жінок, забороняють домашнє насильство чи гарантують свободу віросповідання, сприяють утвердженню у суспільстві ідей рівності, взаємної поваги та толерантності. Через вплив права ці моральні принципи стають частиною суспільної свідомості. Право також відіграє роль у трансформації моральних стандартів, адаптуючи їх до сучасних реалій. Так, законодавчі зміни, що стосуються прав ЛГБТ-спільноти, спочатку можуть зустрічати спротив, але з часом

вони сприяють зміні суспільних поглядів, утверджуючи ідеї рівності та недискримінації.

Етичний вимір зовнішньої поведінки Право, регулюючи зовнішню поведінку, одночасно формує суспільний контекст, у якому етичні принципи стають більш помітними й обов'язковими для дотримання. Наприклад, закони, що забезпечують відкритість та прозорість у діяльності державних органів, утверджують ідеї справедливості й відповідальності. У результаті люди не лише дотримуються цих норм через страх санкцій, але й починають визнавати їх як етичну основу належної поведінки.

Мораль і право як взаємодоповнювані системи. Хоча право і мораль діють у різних площинах – перше регулює зовнішню поведінку через обов'язкові норми, друге впливає на внутрішні переконання через етичні принципи – вони взаємодоповнюють одне одного. Право надає моралі формальної обов'язковості, тоді як мораль допомагає формулювати зміст правових норм. Наприклад, ідеї справедливості, сформовані моральною філософією, впливають на розвиток правових інститутів, таких як принцип пропорційності чи рівності.

Як я вже зазначав раніше, Л. Фуллер підкреслює, що право має свою внутрішню цінність, яка не залежить від досягнення конкретних цілей. У своїй роботі він розрізняє мораль права як процес та мораль права як результат, показуючи, що правовий процес, побудований на певних принципах, є цінним сам по собі¹.

Відтак, цінність права полягає не лише в його здатності регулювати зовнішню поведінку, але й у його ролі як інструменту поширення й утвердження моральних принципів. Через цей зв'язок право стає не лише регулятором, але й чинником морального розвитку суспільства, сприяючи його гармонізації та зміцненню етичних основ.

Цінність права полягає у тому, що право є, по-н'яте, засобом соціальної еволюції.

Право має динамічний характер, реагуючи на зміни у суспільстві та сприяючи його розвитку. Воно виступає засобом легітимації

¹ Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

соціальних змін, адаптуючи норми до нових умов і закріплюючи прогресивні ідеї. Цінність права у цьому контексті полягає в його здатності одночасно зберігати спадкоємність суспільних відносин і стимулювати їх розвиток.

Право є динамічною системою, яка постійно адаптується до змін у суспільстві, зберігаючи баланс між стабільністю та розвитком. Його здатність реагувати на нові виклики та легітимізувати соціальні трансформації є ключовим аспектом його цінності.

Право як механізм адаптації. Зміни в економічній, соціальній, технологічній та культурній сферах створюють нові умови, які вимагають відповідної реакції з боку системи права. Наприклад, розвиток цифрових технологій спричинив нові правові проблеми, пов'язані з приватністю даних, кібербезпекою та регулюванням штучного інтелекту. Право, реагуючи на ці виклики, адаптує існуючі норми або створює нові, забезпечуючи регулювання нових сфер життя та гармонізацію відносин у змінених умовах.

Легітимація соціальних змін. Право виступає засобом легітимації соціальних змін, надаючи їм офіційного статусу та забезпечуючи їх прийняття у суспільстві. Прогресивні ідеї, такі як гендерна рівність, боротьба з дискримінацією або екологічна відповідальність, через закріплення у правових актах отримують підтримку на інституційному рівні. Це сприяє не лише інтеграції нових цінностей у суспільні відносини, але й їх практичній реалізації.

Баланс між стабільністю та розвитком. Одна з унікальних характеристик права полягає у його здатності одночасно забезпечувати стабільність і стимулювати прогрес. Завдяки збереженню базових принципів і засад, таких як верховенство права, рівність перед законом та повага до людської гідності, право підтримує спадкоємність суспільних відносин. Це створює відчуття передбачуваності та довіри, які є необхідними для стабільного функціонування суспільства. У той же час право стимулює розвиток, впроваджуючи інноваційні механізми та адаптуючи правила до нових умов. Наприклад, у сфері кліматичних змін міжнародне право закріплює принципи сталого розвитку,

спонукаючи держави переглядати свої екологічні політики та інтегрувати екологічні цінності у внутрішнє законодавство.

Право як інструмент суспільної модернізації. Право не лише реагує на зміни, але й активно сприяє їх ініціюванню. Реформи у правовій системі, зокрема у сфері освіти, охорони здоров'я чи правосуддя, можуть стати рушійною силою для модернізації суспільства, формуючи нові стандарти якості життя. Закони, що запроваджують електронне врядування чи підтримують інновації у підприємстві, виступають каталізаторами економічного та соціального прогресу.

Відтак, динамічний характер права визначає його особливу цінність як інструменту, що забезпечує гармонійний розвиток суспільства. Воно не лише закріплює існуючі норми та цінності, але й відкриває шлях до змін, сприяючи їх легітимації та інтеграції у соціальний простір. Ця здатність права адаптуватися до нових умов і водночас зберігати фундаментальні принципи робить його незамінним механізмом регулювання суспільних відносин.

Цінність права полягає у тому, що право є, по-шосте, засобом захисту людських прав.

У демократичних суспільствах право є основним механізмом захисту людської гідності та забезпечення людських прав. Воно визначає стандарти поведінки держави з людиною та забезпечує засоби контролю за дотриманням цих стандартів. Без права реалізація людських прав була б неможливою.

Право відіграє ключову роль у захисті людської гідності та забезпеченні людських прав, створюючи правові гарантії їх реалізації та охорони. Право виступає універсальним механізмом, який визначає межі втручання держави у життя особи, встановлює стандарти поведінки з людиною та забезпечує контроль за їх дотриманням.

Право як основа захисту людської гідності. Людська гідність є центральною цінністю, навколо якої формується система людських прав. Право закріплює гідність як фундаментальний принцип, на основі якого розробляються норми, що регулюють відносини між державою та

особою. Наприклад, заборона тортур, нелюдського або принизливого поведження є безпосереднім проявом правового захисту гідності. Без таких правових норм гідність залишалася б декларативним поняттям, яке не мало б реальних гарантій.

Встановлення стандартів поведження держави з людиною. Право визначає межі, у яких держава може здійснювати свої повноваження щодо особи, запобігаючи зловживанням владою. Конституційні та законодавчі акти закріплюють принципи верховенства права, рівності перед законом та невідчужуваності людських прав. Це забезпечує захист особи від свавільного втручання держави у її приватне життя, свободу, власність та інші базові права. Наприклад, у демократичних суспільствах право на справедливий судовий розгляд гарантує, що будь-які звинувачення проти особи будуть розглядатися неупереджено та з дотриманням процедурних стандартів.

Засоби контролю за дотриманням стандартів. Однією з важливих функцій права є забезпечення механізмів контролю за дотриманням встановлених норм і стандартів. У демократичних суспільствах функцію нагляду за дотриманням прав виконують суди, спеціалізовані інституції, міжнародні організації та громадянське суспільство. Судова система, наприклад, надає особі можливість захищати свої права у разі їх порушення. Міжнародні суди та організації, такі як Європейський суд з прав людини, створюють додатковий рівень захисту, забезпечуючи контроль за виконанням державами своїх зобов'язань у сфері людських прав.

Право як інструмент реалізації людських прав. Людські права, незважаючи на їх природний характер, потребують закріплення у правових актах, щоб бути ефективно реалізованими. Нормативні акти конкретизують ці права, визначають процедури їх реалізації та охорони. Наприклад, право на свободу вираження поглядів може бути реалізоване лише за умови існування відповідного законодавства, що регулює питання свободи слова, мас-медіа та забезпечення плюралізму думок. Таким чином, право не лише формалізує людські права, але й створює умови для їх реального впровадження.

Водночас, слід наголосити, що відсутність формального закріплення людського права у законодавстві не означає відсутність самого права та обов'язку держави його забезпечувати.

Відсутність формального закріплення людського права в законодавстві не анулює його існування, адже людські права мають природний характер і ґрунтуються на фундаментальних принципах людської гідності, свободи та рівності. Вони передують державним інститутам і законодавству, а отже, не залежать від волі законодавця. Ця концепція закріплена у філософському і юридичному підґрунті людських прав, які визнаються невідчужуваними та універсальними.

Природний характер людських прав. Людські права виникають із самої природи людської особистості, її цінності як індивідуальної істоти, яка прагне до автономії, свободи і самореалізації. Ці права існують незалежно від того, чи визнані вони конкретним законодавством. Наприклад, право на життя, свободу думки чи повагу до приватного життя є невіддільними від людської природи, навіть якщо їх формально не закріплено в законі.

Обов'язок держави забезпечувати людські права. Незалежно від формального закріплення, держава зобов'язана забезпечувати і захищати людські права. Цей обов'язок ґрунтується на міжнародно-правових стандартах. Відповідні міжнародно-правові договори встановлюють, що права є універсальними, і держави повинні визнавати їх та забезпечувати їх дотримання навіть у випадках, коли внутрішнє законодавство не надає їм прямої юридичної сили.

Держава і природні права Формальне закріплення прав в законодавстві виступає лише засобом уточнення його обсягу, процедур реалізації та захисту. Але відсутність такого закріплення не звільняє державу від обов'язку діяти відповідно до загальновизнаних принципів людських прав. Наприклад, навіть якщо в якійсь країні відсутній закон про заборону дискримінації, це не означає, що дискримінація може бути толерованою. Держава має обов'язок діяти згідно з міжнародними стандартами, які забороняють такі практики.

Роль міжнародного права та судової практики. Міжнародне право відіграє важливу роль у забезпеченні людських прав навіть за відсутності формального закріплення на національному рівні. Міжнародні суди та організації, такі як Європейський суд з прав людини чи Комітет ООН з людських прав, «нагадують» державам про їхні зобов'язання та забезпечують дотримання прав навіть у випадках, коли вони недостатньо відображені у внутрішньому законодавстві. Таким чином, міжнародні механізми допомагають компенсувати прогалини у національному законодавстві.

Практичні наслідки. Неформальне визнання людських прав зобов'язує державу до вжиття заходів для їх забезпечення. Це може включати як прямі дії, спрямовані на усунення порушень, так і внесення змін до законодавства з метою його гармонізації із загальноновизнаними стандартами. У демократичних державах важливою функцією є також розвиток судової практики, яка здатна забезпечувати права навіть за відсутності їх чіткого закріплення в законі, орієнтуючись на принципи справедливості та гідності.

Відтак, формальне закріплення прав в законодавстві є важливим, але не визначальним для їх існування. Природний характер людських прав і зобов'язання держави їх забезпечувати лежать в основі правового порядку сучасного світу. Відсутність конкретних норм у законодавстві не звільняє державу від обов'язків захищати людські права, орієнтуючись на загальноновизнані міжнародні стандарти.

Таким чином, без права як регулятора відносин між державою та особою реалізація людських прав була б неможливою. Право не тільки визначає межі дій держави, але й забезпечує механізми захисту прав та гідності кожної людини, виступаючи гарантом стабільності та справедливості у демократичному суспільстві.

Підбиваючи підсумки з розділу, відзначу, що цінність права полягає в його універсальності, адаптивності та здатності відповідати як на виклики часу, так і на вічні потреби суспільства в справедливості, порядку і свободі. Воно є основою для розвитку цивілізації, створюючи умови для миру, співіснування та процвітання.

Розділ 2

IUS EST ARS BONI ET AEQUI

*Право - це мелодія справедливості,
написана на нотах людського буття.*

У контексті загальної ідеї цієї монографії не можна не згадати давнього латинського виразу, що ототожнює право з мистецтвом, зокрема, справедливості та добра.

Ці слова виражають фундаментальну концепцію права як засобу гармонізації суспільних відносин, побудованого на принципах справедливості та моральної досконалості. Право в цьому контексті виступає не просто механізмом регулювання поведінки індивідів у суспільстві, а передусім як система, що прагне встановити рівновагу між різноманітними інтересами, забезпечуючи умови для співіснування на засадах взаємної поваги, рівності й добропорядності.

Принципи справедливості та моральної досконалості надають праву універсального значення, оскільки вони апелюють до основоположних людських цінностей. Справедливість забезпечує адекватний розподіл благ, відповідальності та можливостей, враховуючи як об'єктивні обставини, так і суб'єктивні особливості конкретних ситуацій. Вона також слугує орієнтиром у випадках, коли законодавство виявляється недосконалим або суперечливим, допомагаючи уникнути юридичного формалізму, який може спричинити несправедливість.

Моральна досконалість, своєю чергою, підкреслює етичний вимір права, який вимагає від нього служити не лише формальній законності, а й суспільному благу, людській гідності та добробуту. Це означає, що право має не просто реагувати на суспільні виклики, а й активно формувати високі стандарти взаємодії між людьми, забезпечуючи розвиток суспільства в напрямку гуманізму та солідарності.

У ширшому сенсі право як засіб гармонізації суспільних відносин стає інструментом консолідації суспільства, об'єднуючи його навколо загально визнаних цінностей і забезпечуючи стабільність у складних соціальних і політичних умовах. Таким чином, право виконує не лише регулятивну, а й трансформативну функцію, спрямовану на поступове вдосконалення суспільства в його прагненні до справедливості та добра.

Виходячи з предмету цього дослідження, наголошу, що, як відомо, мораль, моральні норми не можна вивести з досліджень суспільних відносин (як, наприклад, виводяться закони у сфері природничих досліджень). Тож і право, маючи моральний зміст, не можна повністю досягнути логічними засобами пізнання.

Моральна природа права вказує на те, що його сутність виходить за межі формальної логіки або емпіричних спостережень. На відміну від природничих законів, які є універсальними, об'єктивними і незалежними від людської волі, моральні норми – а разом з ними й право, побудоване на їх основі – є продуктом людської свідомості, етики та культури. Вони формуються у контексті історичних,

соціальних і культурних обставин, що додає їм унікальності й варіативності.

Осягнення права через моральний зміст потребує більш складного підходу, який включає інтуїцію, емпатію та ціннісну рефлексію. Це не зводиться до механічного застосування норм чи логічних конструкцій. Тут важливим є розуміння внутрішнього значення права, його зв'язку з ідеалами справедливості, свободи та людської гідності. Таке пізнання нерідко потребує виходу за межі раціональних методів і звернення до етичної свідомості, історичних прецедентів, культурних традицій і навіть філософських концепцій.

Більше того, моральний зміст права часто постає як динамічна категорія, що змінюється у відповідь на суспільні трансформації. У цьому сенсі логічний аналіз може допомогти у структуризації правових норм, але не здатен повністю розкрити їхню природу або визначити, як вони впливають на суспільство. Наприклад, принципи рівності чи солідарності можуть мати різне значення залежно від контексту, і їх застосування потребує гнучкості та здатності враховувати специфіку ситуації.

Таким чином, осягнення права через його моральний зміст – це багатовимірний процес, що виходить за рамки наукових чи логічних підходів. Це вимагає інтеграції етичних, соціальних, історичних і культурних аспектів, що у свою чергу підкреслює складність права як феномена, який поєднує у собі раціональне й ірраціональне, формальне й неформальне, загальне та унікальне.

Саме тому й існують різні системи права; різні моральні цінності (різний зміст моральних категорій) спричиняють різний зміст правових норм. Ця розмаїтість правових систем відображає специфіку культурних, історичних, релігійних і соціальних умов, у яких вони формуються. Право, як і мораль, є соціальним феноменом, який відповідає потребам конкретного суспільства, його уявленням про добро, справедливість і порядок.

Наприклад, у державах континентальної системи права право орієнтоване на кодифіковані закони, які часто відображають спільні

моральні й соціальні цінності. У країнах системи загального права прецедентне право, засноване на судових рішеннях, демонструє гнучкість у врахуванні моральних аспектів конкретних справ. Тим часом у державах, що належать до релігійного типу, наприклад у державах ісламського права, правові норми тісно переплітаються з моральними категоріями, які випливають із релігійних догматів і традицій.

Різні уявлення про справедливість, свободу, рівність та відповідальність також впливають на структуру і зміст правових норм. Так, у західних демократичних державах людські права стоять у центрі правової системи, що відображає цінності індивідуальної свободи та гідності. Водночас у деяких традиціоналістських суспільствах більше значення надається колективним цінностям, що впливає на зміст правових норм і на їхню спрямованість.

У цьому контексті не можемо не згадати повідомлення, оприлюднене Центром прав людини ZMINA про те, що іракський парламент розглядає законопроект, який дозволить дівчатам вступати в шлюб з 9 років. Запропонований законопроект суттєво звужить права іракських жінок на розлучення, опіку над дітьми та спадщину. Ірак вже давно стикається з проблемою ранніх шлюбів. За даними ЮНІСЕФ, близько 28% іракських жінок виходять заміж до досягнення 18 років. Це стало можливим завдяки тому, що релігійні лідери можуть укладати шлюби для дівчат від 15 років без втручання державних органів. Така практика має руйнівні наслідки для здоров'я жінок та їхніх дітей, оскільки вони часто позбавлені доступу до якісної медичної допомоги, освіти та інших базових послуг¹.

Розмаїтість моральних категорій і, відповідно, систем права також пояснює наявність різних підходів до вирішення однакових соціальних чи правових проблем. Наприклад, питання смертної кари, легалізації абортів чи ставлення до меншостей вирішуються по-різному залежно від переважаючих у суспільстві моральних цінностей.

¹ Влада Іраку хоче знизити вік згоди на шлюб для дівчат з 18 до 9 років. URL <https://zmina.info/news/vlada-iraku-hoche-znyzyty-vik-zgody-na-shlyub-dlya-divchat-z-18-do-9-rokiv/>

Відтак, існування різних систем права і їхнє різноманіття є свідченням того, що право нерозривно пов'язане з мораллю. Різний зміст моральних категорій формує правові норми, які не лише регулюють суспільні відносини, а й відображають унікальність кожної культури, її ціннісні орієнтири та історичний досвід. У цьому полягає не тільки складність, а й краса правового феномена, який, будучи універсальним за своєю функцією, залишається глибоко специфічним у своїх проявах.

Розуміння права як мистецтва вказує на те, що його застосування виходить за межі механічного дотримання норм чи букви закону. Право вимагає творчого підходу, здатності враховувати контекст і досягати балансу між конфліктуєчими інтересами. У цьому сенсі воно є не лише набором правил, а й живою системою, яка розвивається разом із суспільством, відображаючи його цінності та ідеали.

Розуміння права як мистецтва підкреслює його багатогранність і динамізм, що виходять за межі формальної логіки і суворого нормативізму. Це уявлення демонструє, що право не є статичною конструкцією, а натомість постає як процес, який потребує інтелектуальної гнучкості, емпатії та здатності адаптуватися до змін.

Творчий аспект права. Право як мистецтво вимагає від юристів не лише знань, але й інтуїції, здатності «читати між рядками» і знаходити правильні рішення в складних ситуаціях. Творчий підхід стає необхідним, коли існує конфлікт між правовими нормами, коли обставини справи є унікальними, або коли суворе застосування норм загрожує справедливості. У таких випадках правники повинні балансувати між текстом законодавства та сутністю права, враховуючи етичні та соціальні аспекти. У цьому аспекті вкажу, що норми щодо людських прав мають імпліцитний характер.

Норми щодо людських прав можна розглядати як імпліцитні в тому сенсі, що вони часто не фіксуються у вигляді жорстких правил, а виникають із базових принципів, цінностей і загального духу

правопорядку. Їхній імпліцитний характер проявляється у кількох аспектах.

По-перше, універсальність і природний характер. Імпліцитність норм щодо людських прав частково зумовлена їхнім універсальним характером. Багато прав, таких як право на життя, свободу, рівність, існують незалежно від їхньої формалізації у правових актах. Вони випливають із природи людини, і їхнє визнання є скоріше актом декларування існуючого стану, ніж створення нового правила.

По-друге, відсутність вичерпного формулювання. Норми щодо людських прав рідко мають повністю вичерпне формулювання. Наприклад, право на гідність або свободу слова передбачає широкий спектр можливостей, які змінюються залежно від обставин. Відповідно, ці права часто вимагають тлумачення та уточнення у конкретних випадках. Таке тлумачення може розкрити нові аспекти, які не були спочатку очевидними.

По-третє, динамічність та адаптивність. Імпліцитний характер також проявляється у динамічній природі людських прав, які адаптуються до соціальних змін. Наприклад, право на приватність набуло нового змісту в умовах цифрової епохи, хоча його основи були закладені набагато раніше. Це свідчить про те, що конкретні прояви норм щодо людських прав залежать від історичного, культурного та технологічного контексту.

По-четверте, тлумачення через судову практику. Часто норми щодо людських прав проявляються не через їхнє пряме формулювання у законодавстві, а через тлумачення в судовій практиці. Наприклад, Європейський суд з прав людини у своїй практиці розширює розуміння певних прав, таких як право на справедливий суд або заборона дискримінації, підкреслюючи їхній прихований потенціал і гнучкість.

По-п'яте, морально-етичний компонент. Імпліцитність норм щодо людських прав корениться у їхньому моральному вимірі. Вони виходять за межі суто правового регулювання та базуються на фундаментальних етичних принципах, які інколи не піддаються формалізації. Наприклад,

людська гідність часто не має чітких правових критеріїв, але служить основою для багатьох інших норм.

Отже, імпліцитність норм щодо людських прав є їхньою характеристикою, яка дозволяє зберігати універсальність і гнучкість, водночас пристосовуючи їх до потреб конкретного суспільства та часу. Це робить людські права не лише правовою, а й моральною основою правопорядку.

Контекстуальність у праві. Контекстуальність права означає, що його застосування залежить від культурного, соціального, політичного та економічного середовища. Те, що є справедливим у певному суспільстві, може бути інакшим в іншому. Таким чином, право вимагає від практиків розуміння не лише тексту закону, а й його місця у більш широкій системі суспільних відносин.

«Живий» характер права. Як жива система, право не просто регулює існуючі відносини, але й є відображенням змін у суспільстві. Його розвиток і адаптація залежать від того, наскільки воно здатне реагувати на нові виклики, відображати сучасні ідеали та захищати права, які є ключовими для суспільного блага. Цей аспект особливо важливий у періоди суспільних трансформацій, коли право виступає інструментом гармонізації нових і старих цінностей.

Баланс між конфліктуючими інтересами. Одна з найбільших складностей у застосуванні права полягає у вирішенні конфліктів між інтересами різних осіб, груп чи держави. Саме тут проявляється мистецтво права: знаходити такі рішення, які максимально враховують усі інтереси, залишаючи мінімум простору для несправедливості. Цей процес є водночас раціональним і інтуїтивним, адже він потребує не лише логічного обґрунтування, але й чуття пропорційності та справедливості.

Отже, право як мистецтво є не лише засобом регулювання, а й механізмом творення гармонії в суспільстві, який вимагає від його носіїв не лише знань, але й майстерності, творчості та етичної відповідальності.

Справедливість, як ключовий елемент цього мистецтва, не завжди тотожна формальному праву. Вона часто вимагає виходу за межі закону, пошуку рішень, які відображають ідеал моральної рівноваги. **Добро**, своєю чергою, підкреслює етичний вимір права, його покликання служити людині та суспільству, забезпечувати не лише порядок, а й добробут, гідність і свободу.

Така інтерпретація права резонує з сучасними підходами до його розуміння, які акцентують увагу на його людському вимірі, гуманістичному ідеалі. Право як мистецтво – це постійний процес удосконалення, у якому поєднуються розум, мораль і воля. Саме це надає йому універсального значення та робить незамінним інструментом забезпечення суспільного блага.

Справедливість у праві є одним із найскладніших і найважливіших концептів, що виходить за межі суто формальної системи. Як ключовий елемент мистецтва права, справедливість спрямовує правника на досягнення морального балансу, який не завжди можна вичерпно окреслити за допомогою чинних норм.

Розрив між законодавством і справедливістю. Законодавство часто є обмеженим у своїх рамках через фіксовані норми, які не завжди враховують унікальність кожної ситуації. У таких випадках справедливість стає дороговказом, що дозволяє вийти за межі букви закону, щоб забезпечити баланс інтересів і захистити моральні принципи. Наприклад, у складних справах, де застосування норм буквально призводить до несправедливих наслідків, судді часто звертаються до принципів справедливості як вищої категорії.

Моральна рівновага як критерій справедливості. Справедливість передбачає врахування унікальних обставин, моральних аспектів і соціального контексту. Це не лише питання розподілу прав і обов'язків, але й пошук рівноваги між конфліктуєчими інтересами, які можуть стосуватися як окремих осіб, так і суспільства загалом. У цьому сенсі справедливість діє як регулятор, який адаптує закон до життя, зберігаючи його легітимність.

Етичний вимір права: категорія добра. Добро як етичний вимір права підкреслює його покликання бути не лише механізмом регулювання, але й інструментом забезпечення людського добробуту. Право, засноване на добрі, враховує не лише юридичні наслідки, але й те, як ці наслідки впливають на гідність, свободу та щастя людини. Наприклад, принцип соціальної держави в конституційному праві багатьох держав спрямований на те, щоб право активно сприяло добробуту громадян через рівність, соціальний захист і забезпечення базових потреб.

Право як засіб служіння людині і суспільству. Справедливість і добро вказують на людський вимір права. Це означає, що право має бути не лише абстрактною системою норм, а живою структурою, яка відповідає на реальні потреби людей. У цьому сенсі право виконує свою місію, коли воно стає не перешкодою, а засобом для реалізації людських прав, забезпечення соціального порядку і гармонії.

Від порядку до добробуту. Порядок, забезпечений правом, є лише базовою умовою суспільного розвитку. Проте ідеал права полягає не лише у встановленні меж і контролю, але й у створенні умов для добробуту, який включає економічну стабільність, соціальну справедливість і повагу до людської гідності. Це відображає трансформацію права від формальної до етичної категорії, яка орієнтована на благо людини.

Справедливість і добро як взаємодоповнювані категорії. Справедливість і добро нерозривно пов'язані в праві. Якщо справедливість спрямована на досягнення рівноваги, то добро надає їй сенсу, вказуючи, що метою правового регулювання є не лише вирішення конфліктів, а й створення умов для гармонійного співіснування та розвитку людини й суспільства.

Відтак, справедливість і добро як ключові елементи мистецтва права розкривають його моральний потенціал, показуючи, що право покликане не лише виконувати контрольну чи регуляторну функцію, а й служити вищим цілям – свободі, гідності та добробуту.

У межах цього розділу не можу не вказати і на те, що у цивілізованому суспільстві доброчесність суддів є наріжним каменем правосуддя, оскільки саме вони мають особливу місію – втілювати в життя принципи добра і справедливості. Це не просто професійна вимога, а етичний і моральний обов'язок, що забезпечує довіру до судової системи та легітимність її рішень.

У цьому аспекті зверну увагу на такі положення.

1. Доброчесність як основа суддівської діяльності. Доброчесність включає в себе чесність, неупередженість, професійну етику та відповідальність перед суспільством. Суддя, який діє відповідно до принципів доброчесності, не лише виконує вимоги принципу верховенства права, але й прагне досягти моральної рівноваги у своєму рішенні. Вона слугує захистом від зловживань владою, корупції чи необ'єктивності, які можуть підірвати довіру до суду.

2. «Відшукання» добра і справедливості. Суддя, розглядаючи справу, часто перебуває у складній ситуації, де закон може давати декілька варіантів тлумачення. У таких випадках саме доброчесність дозволяє ухвалити рішення, яке максимально відповідає ідеалам добра і справедливості. Наприклад, у випадках, коли буквально застосування закону може призвести до несправедливих наслідків, доброчесність допомагає обрати підхід, який враховує не лише юридичну, а й етичну складову справи.

У цьому сенсі слід критично сприйняти відомий вираз *durā lex, sed lex*. Цей латинський вираз є фундаментальним принципом правопорядку, який підкреслює обов'язковість закону незалежно від його суворості чи можливих наслідків. Однак критичне осмислення цього принципу відкриває його обмеження, особливо в контексті прагнення до справедливості та добра, які часто виходять за межі формальної букви закону.

Абсолютизація закону як загроза справедливості. Принцип *durā lex, sed lex* наголошує на необхідності дотримання закону, навіть якщо його положення здаються несправедливими. Проте в реальному житті буква закону не завжди враховує всі обставини або особливості

конкретного випадку. Абсолютизація цього принципу може призводити до ситуацій, коли формальне застосування закону завдає шкоди моральним цінностям, людським правам або суспільним інтересам. Наприклад, закони, створені в авторитарних режимах, можуть відповідати формальним вимогам, але суперечити основним принципам справедливості.

Роль судової дискреції у подоланні жорсткості закону. Критичне сприйняття *dura lex, sed lex* виявляє важливість суддівської дискреції, яка дозволяє пом'якшити суворість закону через врахування конкретних обставин. Судді, керуючись принципами доброчесності та справедливості, можуть знайти рішення, яке відповідає не лише букві, а й вимогам правовладдя. Таким чином, цей принцип може бути переосмислений як заклик до розумного застосування закону, а не сліпого підкорення його формі.

Еволюція права і моральні межі закону. Право не є статичною системою; воно розвивається разом із суспільством. Принцип *dura lex, sed lex* може втратити актуальність у контексті сучасних підходів до права, які акцентують увагу на його моральному вимірі. Закони, які були прийнятними в певний історичний період, можуть стати несправедливими або навіть аморальними в іншому контексті. Наприклад, закони про дискримінацію, які колись були звичайними, сьогодні розглядаються як порушення людських прав.

Конфлікт між формальною законністю і вищими цінностями. Критичне осмислення принципу *dura lex sed lex* розкриває контрадикцію між формальною законністю і вищими цінностями, такими як гідність, свобода і рівність. У системах права, заснованих на ідеях правовладдя (*rule of law*), дотримання закону є важливим, але не самоціллю. Закон має слугувати людині, а не навпаки. Якщо закон порушує основоположні права або суперечить загальнолюдським цінностям, його суворе застосування слід поставити під сумнів.

Сучасна критика легалізму. Принцип *dura lex, sed lex* часто асоціюється з легалізмом – підходом, за якого формальність закону має абсолютний пріоритет. Однак у сучасному правознавстві дедалі більше

уваги приділяється контекстуальному тлумаченню закону, врахуванню соціальних реалій і моральних аспектів. Це дозволяє уникати жорсткості, яка може виникати при буквальному застосуванні закону.

Відтак, принцип *dura lex, sed lex* має значення як гарантія стабільності правопорядку і обов'язковості закону. Проте його сліпе застосування може суперечити вищим принципам добра і справедливості, які є сутністю права. Критичний підхід до цього виразу закликає до гнучкості, динамічного тлумачення закону і врахування етичних вимірів права, що дозволяє поєднувати законність із людяністю.

3. Суворі вимоги до моральних якостей суддів. Високі стандарти доброчесності для суддів обґрунтовані особливим характером їхньої роботи. Судді ухвалюють рішення, які можуть змінювати долі людей, впливати на суспільний порядок і визначати розвиток права. Тому до їхніх моральних якостей ставляться суворі вимоги, що включають:

- незалежність – суддя має залишатися вільним від будь-якого зовнішнього тиску;
- неупередженість – рішення не може ґрунтуватися на особистих уподобаннях або вигодах;
- чесність – суддя повинен діяти без обману чи прихованих мотивів;
- етична стійкість – здатність діяти відповідно до моральних принципів навіть у складних і неоднозначних ситуаціях;
- повага до людської гідності – ухвалені рішення повинні забезпечувати справедливий баланс прав та інтересів усіх сторін.

4. Доброчесність як запорука довіри суспільства. Громадяни покладаються на суддів як на останню інстанцію, яка захищає їхні права і свободи. Недоброчесність судді здатна не лише завдати шкоди окремій людині, але й підірвати авторитет усієї судової системи. Тому дотримання принципів доброчесності є важливим інструментом збереження суспільної довіри.

Громадяни звертаються до суду як до останньої інстанції, що здатна вирішити конфлікти та забезпечити справедливість у випадках, коли інші механізми правового захисту виявилися неефективними. Ця довіра ґрунтується на переконанні, що суддя діятиме неупереджено, добросовісно і виключно в інтересах справедливості. Якщо ж суддя демонструє недобросовісність, це порушує уявлення про судову систему як про незалежний і моральний інститут, підриваючи її легітимність

5. Судова добросовісність у контексті глобальних стандартів. Сучасна судова етика враховує міжнародні стандарти, закріплені в таких документах, як Бангалорські принципи поведінки суддів¹. Вони наголошують на необхідності не лише компетентності, а й високого морального рівня суддів, що дозволяє їм діяти на основі принципів добра і справедливості.

Отже, добросовісність суддів є не лише професійною характеристикою, а й фундаментом правосуддя, що забезпечує гармонію між законом, добром і справедливістю. У цивілізованому суспільстві вона виступає гарантією того, що судова влада залишатиметься на висоті своєї моральної місії.

Підбиваючи загальний висновок, вкажу наступне. Право, як мистецтво справедливості та добра, є багатовимірним соціальним феноменом, що об'єднує раціональне та ірраціональне, формальне й неформальне. Воно ґрунтується на моральних цінностях, які надають йому універсального значення, одночасно зберігаючи специфіку кожного суспільства. Моральний зміст права виходить за межі формальної логіки, вимагаючи інтеграції етичних, історичних і культурних аспектів.

Унікальність систем права, побудованих на різних моральних категоріях, підтверджує динамічність і адаптивність права. Воно відображає зміни в суспільних цінностях, слугує інструментом гармонізації суспільних відносин і спрямоване на консолідацію суспільства навколо ідеалів гуманізму, солідарності та справедливості.

¹ Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text

Імпліцитний характер норм щодо людських прав дозволяє зберігати їхню гнучкість і універсальність, водночас адаптуючи до потреб сучасного суспільства. Їхнє значення розкривається через судову практику, історичні й культурні контексти, що підкреслює роль права як живої системи, яка розвивається разом із суспільством.

Таким чином, право не лише регулює відносини, а й творить їх, виконуючи трансформативну функцію, що сприяє вдосконаленню суспільства. Це підтверджує важливість творчого підходу до правозастосування, орієнтованого на баланс між буквою закону та сутністю права, а також на цінності справедливості, свободи й людської гідності.

Справедливість і добро виступають невід'ємними складовими «мистецтва права», розкриваючи його гуманістичний та моральний потенціал. Справедливість, що забезпечує баланс інтересів і моральну рівновагу, доповнюється добром як етичним орієнтиром права, спрямованого на захист людської гідності, свободи та добробуту. У сучасних підходах до права важливість цих категорій підкреслює необхідність інтеграції моральних і етичних принципів у правозастосування, особливо в контексті судової дискреції.

Судді, як носії особливої місії реалізації добра і справедливості, мають дотримуватись високих стандартів доброчесності, що є запорукою довіри суспільства до судової системи. Ухвалення рішень, які враховують не лише букву закону, але і вимоги принципу правовладдя сприяє формуванню правовладдя, орієнтованого на людину. Збереження балансу між законністю та моральністю забезпечує еволюцію права як інструменту гармонійного розвитку суспільства та захисту фундаментальних людських прав.

Розділ 3

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ

Гідність – це зірка, що світить у кожній людині, нагадуючи про її безцінність.

Поважати гідність іншої людини – це визнати її рівність і неповторність.

Людська гідність є основоположною цінністю, яка визначає моральну, соціальну та правову природу людини у демократичному суспільстві. Вона виступає фундаментом системи права, на якому базуються людські права, забезпечується рівність, свобода та справедливість. У сучасному світі, що характеризується глобалізаційними викликами, кризами і конфліктами, дослідження людської гідності як загальноправового феномену набуває особливого значення.

По-перше, у системах права, які включають демократичні держави гідність людини проголошується найвищою соціальною цінністю, що закріплюється в конституційних положеннях та міжнародно-правових актах, таких як Загальна декларація прав людини¹. Її визнання є основою для забезпечення людських прав, недопущення дискримінації, захисту від приниження та жорстокого поводження.

По-друге, актуальність теми посилюється через нові виклики сучасності. Серед них цифровізація, що ставить питання про захист приватності та гідності в інформаційному просторі; екологічна криза, яка порушує право на гідне життя в умовах безпечного довкілля; а також збройні конфлікти, які несуть загрозу масових порушень людської гідності.

По-третє, концепція людської гідності вимагає переосмислення у контексті біоетичних питань, пов'язаних із використанням новітніх медичних технологій, генної інженерії, евтаназії та абортів. Ці питання потребують правового врегулювання, що базується на принципі поваги до людської гідності.

Україна, перебуваючи на шляху демократичних перетворень та інтеграції до європейської спільноти, стикається з необхідністю утвердження людської гідності як практичної цінності в усіх сферах суспільного життя. Це стосується як реформування системи права, так і зміцнення правовладдя, що сприятиме формуванню суспільства, заснованого на повазі до людської гідності.

Дослідження загальноправового аспекту людської гідності дозволяє не лише поглибити теоретичне розуміння цього феномену, але й сприяє вдосконаленню законодавства та правозастосовної практики. Воно має важливе значення для розвитку загальної культури, гармонізації національних правових систем із міжнародними стандартами та забезпечення соціальної справедливості.

Висвітлюючи цю тематику необхідно звернути увагу на такі аспекти.

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

1. Людська гідність як основоположна правова цінність. Гідність людини є фундаментальним принципом, на якому ґрунтується сучасне правове регулювання. Вона визначає невід'ємність людських прав, гарантує їхній пріоритет у відносинах між особою, суспільством і державою та слугує підґрунтям для закріплення рівності, свободи та справедливості у системах права.

Людська гідність як основоположна правова цінність є концепцією, що об'єднує моральний і юридичний виміри людського існування. У її основі лежить усвідомлення безумовної цінності кожної особистості, незалежно від її соціального статусу, походження, переконань чи інших характеристик. Як принцип, гідність є не лише декларацією, а й імперативом для держави забезпечувати такі умови, за яких кожна людина може реалізувати свої права та свободи в повному обсязі.

Людська гідність слугує філософським та правовим обґрунтуванням концепції невід'ємності людських прав. Вона закріплює уявлення про те, що людські права не даруються державою, а є притаманними кожному від народження. Це означає, що будь-яке правове регулювання повинно насамперед поважати і захищати гідність особи, виключаючи можливість її дискримінації, приниження чи дегуманізації.

Гідність є основою принципу рівності, закріпленого в багатьох конституціях світу. Рівність у правах та можливостях впливає з того, що всі люди мають однакову цінність. У системі права це реалізується через заборону дискримінації, забезпечення рівного доступу до правосуддя та гарантування рівності перед законом.

Поняття людської гідності тісно пов'язане зі свободою особистості. Свобода мислення, дій та самовираження є невіддільною складовою гідності, адже обмеження цих свобод прямо посягає на сутність людської природи. Саме тому в системах права, заснованих на принципі гідності, приділяється велика увага захисту особистих свобод, навіть у випадках конфлікту з публічними інтересами.

Справедливість як принцип права також безпосередньо впливає з людської гідності. Вона вимагає, щоб кожна людина отримувала рівне ставлення, не піддавалася довільному втручанню в її права і свободи та мала доступ до ефективного правового захисту. Гідність вимагає, щоб правосуддя не лише вирішувало спори, а й утверджувало відчуття справедливості в суспільстві.

Людська гідність у системі права є не лише ідеєю, але й конкретним принципом, який вимагає врахування у процесі правотворення та правозастосування. Вона визначає межі втручання держави у приватне життя, регулює питання гідних умов праці, соціального забезпечення та рівня життя.

Відтак, людська гідність виступає не лише етичним ідеалом, а й системоутворюючою правовою категорією. Вона є критерієм легітимності державної політики, підґрунтям для формування правової культури суспільства та запорукою побудови правовладдя, заснованого на рівності, свободі та справедливості.

2. Конституційне закріплення людської гідності. Людська гідність є ключовою категорією багатьох конституцій демократичних держав, у тому числі України¹. Вона проголошується найвищою соціальною цінністю, що визначає орієнтири для правотворчої та правозастосовної діяльності. Конституційний статус людської гідності забезпечує її захист навіть у конфліктних ситуаціях між державою та особою.

Людська гідність є фундаментальною категорією конституційного права, що визначає засади взаємовідносин між державою та особою в демократичних суспільствах. У багатьох конституціях, включно з Конституцією України, вона визнається найвищою соціальною цінністю, яка надає нормативний орієнтир для всіх гілок влади та системи права в цілому.

Закріплення людської гідності в Конституції України (стаття 3) встановлює її як центральний елемент правового порядку. Ця норма не лише декларує гідність як цінність, а й інтегрує її в систему захисту людських прав, наголошуючи на пріоритеті інтересів особи перед

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

державними інтересами. Аналогічні положення зустрічаються в конституціях Німеччини, Італії, Польщі, Іспанії, що підкреслює універсальність цього принципу. Наприклад, стаття 1 Конституції Німеччини проголошує¹:

(1) Людська гідність є недоторканною. Поважати та захищати її – обов'язок усіх органів державної влади.

(2) Тому німецький народ визнає непорушні та невідчужувані людські права основою кожної людської спільноти, миру та справедливості у світі.]

(3) Нижченаведені основоположні права є обов'язковими для законодавчої, виконавчої та судової влади як прямо застосовний закон.

Закріплення людської гідності в конституціях перетворює її з абстрактної моральної категорії на конкретний юридичний принцип, який впливає на:

- правотворчість: усі нові закони мають узгоджуватися з вимогами поваги до людської гідності. Це включає, зокрема, гарантування недоторканності особистого життя, забезпечення соціальних стандартів та охорону від дискримінації.

- правозастосування: суди зобов'язані інтерпретувати норми права з урахуванням гідності людини, навіть якщо це вимагає обмеження інших інтересів, зокрема інтересів держави;

- межі втручання держави: держава повинна утримуватися від будь-яких дій, що принижують гідність особи, наприклад, тортур, нелюдського поводження чи обмеження фундаментальних свобод.

Конституційний статус гідності (наголошу, що йдеться у першу чергу про ті держави, у яких відбувається перехід до демократичного устрою) надає їй силу, здатну врівноважувати потенційний конфлікт

¹ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/180722/b6c342e0e2f412d759a0a2a3af052a06/grundgesetz-data.pdf?download=1>

між державними інтересами та правами особи. Наприклад, у випадках надзвичайних ситуацій держава може обмежувати права, але не в спосіб, що порушує людську гідність. Такий підхід знаходить своє підтвердження у практиці Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, які часто посилаються на гідність як критерій легітимності обмежень.

Людська гідність також виконує інтегративну функцію, об'єднуючи конституційні цінності рівності, свободи, соціальної справедливості. Вона встановлює аксіологічну базу для всіх прав і свобод, зокрема, захисту права на життя, честь, недоторканність приватного життя та гідні умови праці.

Відтак, конституційне закріплення людської гідності є проявом її фундаментального значення для правового регулювання. Це не лише гарантія захисту особистості в демократичній державі, а й принцип, який формує підхід до правотворчості, обмежує владний свавілля та встановлює етичні орієнтири для суспільства.

3. *Міжнародно-правовий аспект людської гідності.* На міжнародному рівні людська гідність закріплена в основоположних документах, які визнають гідність джерелом усіх людських прав та зобов'язують держави до її захисту.

Людська гідність є ключовим принципом міжнародного права, який встановлює універсальні стандарти поваги до людських прав та визначає орієнтири для діяльності міжнародної спільноти. На основі цього принципу розроблено низку міжнародних документів, які визнають гідність джерелом усіх людських прав і зобов'язують держави до її захисту.

Одним із найважливіших джерел, що закріплює концепцію людської гідності, є Загальна декларація прав людини (1948 р.). Її преамбула проголошує: «Визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру»¹.

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

Подібні положення містяться в:

- Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), де зазначено, що¹:

визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру,

визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гідності,

- Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), що наголошує на важливості гідності для забезпечення права на належний життєвий рівень, освіту, працю тощо².

Крім цього, регіональні документи, такі як Європейська конвенція з прав людини (1950 р.) і Хартія основоположних прав Європейського Союзу (2000 р.), також закріплюють людську гідність як найвищу цінність, з якої походять усі інші права.

Людська гідність у міжнародному праві виконує кілька важливих функцій:

- джерело людських прав: гідність розглядається як природна властивість кожної людини, що визначає її право на рівність, свободу і справедливість;

- критерій обмежень: у міжнародній практиці будь-яке обмеження прав має відповідати стандарту поваги до людської гідності. Наприклад, заборона тортур і жорстокого поводження (стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) безпосередньо пов'язана з гарантією гідності;

- імператив для держав: міжнародно-правові норми зобов'язують держави впроваджувати законодавство та політики, які спрямовані на

¹ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

² Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

захист гідності, зокрема шляхом забезпечення доступу до правосуддя, рівного ставлення та соціальних гарантій.

Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський суд з прав людини, активно реалізують принцип людської гідності. Наприклад:

- у справах Європейського суду з прав людини принцип гідності часто стає ключовим при визначенні порушень прав, зокрема у випадках, що стосуються катувань, дискримінації чи умов утримання;

- Комітет ООН з прав людини також спирається на гідність як основу для інтерпретації норм міжнародних договорів, наприклад, у контексті заборони нелюдського поводження чи забезпечення соціальних прав.

Попри універсальність принципу людської гідності, держави стикаються з викликами в його впровадженні. Серед них:

- недостатній рівень гармонізації національних законодавств із міжнародними стандартами;

- політичні конфлікти, які призводять до нехтування гідністю, зокрема у випадках воєнних дій чи порушення прав національних меншин.

Людська гідність є інтегративною категорією міжнародного права, яка поєднує моральні, соціальні й правові аспекти. Її закріплення в основоположних документах та практичне втілення через міжнародні механізми створюють базу для захисту людських прав у глобальному масштабі. Успішна реалізація принципу гідності вимагає тісної співпраці між державами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством.

4. Етичний та правовий зміст людської гідності. Людська гідність має інтегративну природу, поєднуючи моральні, етичні та правові аспекти. У правовій площині вона виконує нормативну функцію, встановлюючи межі допустимої поведінки держави стосовно особи, а також стимулює дотримання принципу пропорційності у правозастосуванні.

Людська гідність є унікальною категорією, яка поєднує етичні й правові виміри, водночас формуючи фундаментальні орієнтири для суспільних відносин. Її інтегративний характер дозволяє гармонізувати моральні цінності з нормативними приписами, забезпечуючи баланс між свободою особи та владними повноваженнями держави.

Етичний аспект гідності визначає її як невід'ємну властивість кожної людини, яка впливає з усвідомлення внутрішньої цінності людської особистості. У цьому контексті гідність:

- виступає основою для морального ставлення до іншого як рівного;
- спонукає до формування принципів поваги, співчуття й солідарності у міжособистісних відносинах;
- орієнтує соціальні та правові системи на пріоритет людських цінностей над матеріальними чи інституційними інтересами.

З етичного погляду, гідність виходить за межі суто юридичних конструкцій, будучи універсальним принципом, який формує основу соціального порядку та гуманізму.

Вкотре наголошу, що у правовій площині людська гідність виконує нормативну функцію, яка проявляється в таких аспектах. Гідність встановлює абсолютні обмеження для держави, унеможливаючи тортури, дискримінацію чи нелюдське поводження. Наприклад, заборона приниження особи закріплена в численних міжнародних актах і національних конституціях. Гідність служить основою для формування законів і підходів до їхнього тлумачення. Зокрема, принципи рівності й недискримінації є прямими проявами цього регулятивного впливу. Гідність вимагає, щоб будь-яке обмеження прав чи свобод відповідало принципу пропорційності. Це означає, що будь-які втручання мають бути виправданими, необхідними й мінімально обтяжливими для особи.

Поєднання етичного й правового аспектів робить людську гідність універсальною категорією, яка:

- зберігає зв'язок між моральними цінностями суспільства та його правовою системою;

- забезпечує сталість та передбачуваність правових норм у контексті етичних вимог;

- визначає людську особистість як суб'єкта права, а не об'єкт державної політики чи інтересів суспільства.

Останню тезу щодо людської гідності як визначального чинника правосуб'єктності особи слід розглянути більш детально. Людська гідність виступає наріжним каменем сучасного правового порядку, визначаючи особу як суб'єкта права, тобто автономну, самодостатню та рівноправну істоту. Це підґрунтя гарантує, що людина ніколи не може розглядатися як засіб досягнення суспільних чи державних цілей.

У контексті людської гідності особа має визнаватися активним учасником суспільних відносин, а не інструментом реалізації державної влади чи суспільних інтересів. Відповідно:

- як суб'єкт права: особа володіє невід'ємними правами, які не можуть бути відчужені чи порушені заради колективних інтересів. Її права та свободи є первинними, а обов'язок держави – створити умови для їх реалізації та захисту;

- як об'єкт політики: людина сприймається лише через її функціональну користь для держави чи суспільства, що суперечить концепції гідності. Таке сприйняття було характерним для тоталітарних (авторитарних) режимів, де особистість підпорядковувалася колективу, партії чи державній ідеології.

Гідність, як правова категорія, унеможливорює редукцію людини до інструмента чи ресурсу, адже вона засвідчує, що кожна особа має внутрішню цінність. Гідність забезпечує людині можливість самостійно приймати рішення щодо свого життя, визначати власний життєвий шлях і реалізовувати свої інтереси. Відмова від визнання цієї автономії є порушенням принципу гідності.

Людська гідність є підґрунтям для заборони будь-якої дискримінації. Жодні соціальні, економічні чи культурні відмінності не можуть виправдовувати неоднакове ставлення до людини.

Людська гідність обмежує втручання держави в автономію особи, визначаючи чіткі рамки для здійснення публічної влади. Ці рамки ґрунтуються на принципах:

- пропорційності: втручання можливе лише тоді, коли воно необхідне та виправдане захистом іншого права чи суспільного блага;
- мінімального обмеження: держава зобов'язана обирати такі засоби, які якомога менше впливають на права особи.

Наприклад, обов'язок держави забезпечувати безпеку суспільства не може виправдовувати свавільне стеження за громадянами або використання примусових заходів без законних підстав. Навіть за умов надзвичайного стану чи війни гідність встановлює межі, які держава не має права перетинати, зокрема забороняючи тортури, рабство, нелюдське або принизливе поводження.

Визнання людської особистості суб'єктом права зміцнює гуманістичну основу правової системи. У демократичних державах це означає:

- пріоритет інтересів особи над державними інтересами, якщо вони не суперечать інтересам інших людей;
- обов'язок держави забезпечувати умови для гідного життя кожного, незалежно від його соціального статусу, національності чи релігійної приналежності;
- орієнтацію на захист прав найбільш вразливих категорій населення, що є проявом соціальної справедливості.

Ігнорування гідності людини як суб'єкта права в історії призводило до катастрофічних наслідків, таких як тиранія, геноцид чи масові порушення прав. Приклади цього можна знайти в політиках тоталітарних режимів, де інтереси держави знищували особисту автономію та свободу.

Людська гідність, визначаючи людину як суб'єкта права, створює основу для гармонійних відносин між особою, суспільством і державою. Вона обмежує владу, захищає автономію особи та утверджує принципи рівності, свободи й справедливості. У сучасному правовому порядку гідність виступає не лише цінністю, але й імперативом, що формує гуманний і справедливий соціальний лад.

Держава, будучи носієм публічної влади, зобов'язана забезпечувати дотримання людської гідності, як у правотворчій, так і в правозастосовній діяльності. При цьому етичний вимір гідності:

- формує межі для політики та управлінських рішень, унеможливаючи їх дегуманізацію;
- сприяє формуванню довіри між державою і суспільством через повагу до людських прав.

Правовий вимір, у свою чергу, виступає засобом захисту етичних засад через чіткі нормативні гарантії. Наприклад, у судовій практиці принцип гідності є підставою для визнання неконституційними законів чи дій, які суперечать людським правам.

Людська гідність є містком між етичними і правовими системами, інтегруючи моральні імперативи в нормативну площину. Її визнання забезпечує дотримання найвищих стандартів правосуддя, рівності та гуманізму. Для сучасних демократичних держав гідність є не лише цінністю, а й принципом, що визначає етику правозастосування та межі державного втручання.

5. Людська гідність і людські права. Людська гідність є джерелом людських прав та визначає їхній зміст і межі. Вона забезпечує невід'ємність, універсальність та рівність прав, водночас сприяючи гармонізації систем права через визнання спільних цінностей. Повага до людської гідності є умовою реалізації інших прав і свобод.

Людська гідність є основою концепції людських прав, оскільки вона визначає внутрішню цінність кожної особистості. Саме це поняття уможливує осмислення прав як невід'ємних, універсальних і рівних для всіх. Гідність водночас виконує нормативну функцію, визначаючи

межі прав, та моральну функцію, утверджуючи їх як невід'ємну частину людського існування.

Людська гідність проголошується джерелом усіх прав, оскільки вона:

- обґрунтовує права: людські права випливають із самої природи людини як гідної істоти, яка заслуговує на свободу, рівність і захист;

- утверджує невід'ємність прав: оскільки гідність є універсальною категорією, права, які вона робить можливими, не можуть бути відчуженими чи знищеними, навіть за умов війни чи надзвичайного стану;

- забезпечує рівність: гідність усіх людей є рівною, незалежно від їхнього походження, статусу чи інших обставин. Це створює підґрунтя для заборони дискримінації.

Людська гідність не лише визначає права, а й встановлює їх межі, забезпечуючи баланс між:

- індивідуальними свободами та суспільними інтересами: гідність допомагає уникнути зловживання правами, наголошуючи на необхідності поваги до гідності інших людей;

- права окремої особи та прав інших: наприклад, свобода слова має здійснюватися без порушення права на честь і гідність інших.

Жодне з прав не може бути реалізоване, якщо порушується людська гідність. Це виявляється в:

- забороні неналежного поведіння: тортури, рабство чи будь-яке інше негуманне ставлення несумісне з гідністю, тому вони заборонені на міжнародному та національному рівнях;

- дотриманні соціальних і економічних прав: гідність вимагає забезпечення таких умов, які дозволяють людині вести гідне життя (право на працю, охорону здоров'я тощо).

Визнання людської гідності як універсальної цінності сприяє гармонізації різних систем права. У глобалізованому світі це означає:

- спільні підходи до правозастосування: наприклад, згадані вище міжнародні договори базуються на принципі гідності;

- вироблення стандартів: гідність визначає стандарти, які забезпечують єдність у розумінні прав і свобод у різних системах права.

Людська гідність є джерелом, змістом і умовою реалізації людських прав. Вона забезпечує їхню універсальність, рівність і непорушність, водночас визначаючи етичний і правовий орієнтири для розвитку систем права. Поважаючи гідність, суспільство створює умови для гармонійного поєднання людських прав та суспільного блага.

б. Виклики людській гідності в сучасному світі. Цифровізація, біотехнології, кліматичні зміни, пандемії та збройні конфлікти створюють нові загрози для людської гідності. Серед них – порушення приватності, генетична дискримінація, дегуманізація в умовах війни та масових міграцій. Ці виклики потребують переосмислення концепції гідності в сучасному праві.

Цифровізація та приватність. Цифрова революція змінює характер взаємодії людини із суспільством та державою. Масовий збір, обробка і використання персональних даних приватними та державними структурами часто порушують принцип поваги до приватного життя, який є складовою людської гідності. Зокрема, використання технологій спостереження, алгоритмів штучного інтелекту та big data створює ризики для автономії особи, сприяючи формуванню суспільств контролю.

Проблематика:

- баланс між безпекою та правом на приватність;
- ризики цифрової дискримінації через алгоритмічні упередження;
- необхідність запровадження ефективних правових механізмів для захисту персональних даних та автономії особи.

Біотехнології та генетична дискримінація. Розвиток генетики й біотехнологій створює можливості для лікування складних захворювань, але водночас спричиняє етичні та правові дилеми.

Генетичний скринінг, редагування генів і створення біобанків ставлять під сумнів рівність людей, оскільки існує ризик використання цих технологій для генетичної селекції чи дискримінації.

Наведу можливі приклади загроз:

- комерціалізація генетичної інформації;
- доступ до медичних технологій лише для привілейованих груп;
- можливість біоінженерії людини без належного етичного контролю.

Ці аспекти вимагають від права закріплення нових стандартів захисту людської гідності у сфері біотехнологій.

Кліматичні зміни та дегуманізація. Екологічна криза змушує людей жити в умовах ресурсного дефіциту, екстремальних погодних явищ та вимушеної міграції. Це призводить до порушення основоположних прав, що формують людську гідність, таких як доступ до чистої води, їжі, житла та охорони здоров'я.

Особливості:

- екологічна нерівність між регіонами;
- порушення гідності осіб у ситуаціях примусового переселення;
- необхідність захисту прав екологічних біженців, які часто не визнаються міжнародним правом.

Пандемії та криза охорони здоров'я. Глобальні пандемії продемонстрували вразливість сучасного суспільства та створили нові виклики для людських прав. Наприклад, обмеження свободи пересування, примусові медичні заходи, обмеження у медичній допомозі (планових операцій, наприклад) стали джерелами напруженості.

Юридичний аспект:

- збереження балансу між суспільною безпекою та індивідуальними правами;

- створення прозорих механізмів ухвалення рішень у надзвичайних ситуаціях;

- забезпечення універсального доступу до охорони здоров'я.

Збройні конфлікти, масові міграції та дегуманізація. Війни та збройні конфлікти призводять до порушень людської гідності через катування, примусові переселення, сексуальне насильство, голод і позбавлення життєвих благ. Масові міграції, спричинені війнами, екологічними катастрофами чи бідністю, створюють «кризу гостинності», за якої мігранти часто не мають однакового ставлення.

Юридичні виклики:

- забезпечення гуманітарного права та його ефективного застосування;

- розробка правових механізмів для інтеграції мігрантів і біженців;

- недопущення дискримінації в умовах соціальних і культурних конфліктів.

Враховуючи нові виклики, концепція людської гідності потребує адаптації до сучасних умов. Вона має враховувати:

1) інтеграцію технологічних аспектів: необхідність правового регулювання цифрових і біотехнологій з акцентом на повазі до автономії людини;

2) захист у контексті глобальних криз: посилення правових стандартів для захисту соціально вразливих груп у контексті кліматичних змін, пандемій і збройних конфліктів;

3) розширення міжнародно-правового підходу: визнання нових форм загроз людській гідності, таких як цифрова експлуатація або екологічна нерівність;

У підсумку, людська гідність має залишатися універсальним орієнтиром у системі права, проте її зміст повинен відображати динаміку сучасного світу.

7. *Механізми захисту людської гідності.* Ефективний захист людської гідності забезпечується через національні конституційні механізми, адміністративне та судове провадження, а також міжнародні інституції, зокрема Європейський суд з прав людини.

Ефективний захист людської гідності в сучасному праві спирається на комбінацію національних та міжнародних механізмів, які спрямовані як на запобігання порушень, так і на забезпечення справедливого відновлення у разі їх настання. Національні конституційні норми виступають основою для визнання людської гідності як фундаментальної цінності. Наприклад, у Конституції України закріплено, що гідність є найвищою соціальною цінністю, яка повинна бути захищена державою. Конституційні суди виконують роль інституційного гаранта, запобігаючи прийняттю законів або здійсненню державної політики, що принижують гідність.

Адміністративні та судові механізми є важливим інструментом захисту гідності у відносинах між особою та державою. Особливого значення тут набуває адміністративне судочинство, яке забезпечує розгляд справ щодо зловживань державної влади, таких як неналежне поведіння із затриманими, незаконна дискримінація або недотримання соціальних прав. Важливо, що принцип належного врядування стає концептуальною основою таких проваджень, адже передбачає обов'язок держави діяти у спосіб, який максимально враховує повагу до особистості.

На міжнародному рівні важливу роль у захисті людської гідності відіграє Європейський суд з прав людини, який у своїй практиці сформував широкий підхід до розуміння цього принципу. Його рішення, наприклад, у справах про заборону катувань чи дискримінацію, визначають людську гідність як основу всіх прав і свобод, закріплених у Конвенції. Особливої уваги заслуговує концепція позитивних зобов'язань держав, яку розвиває Суд. Вона передбачає не лише утримання держави від принижуючих дій, але й активні заходи для захисту людської гідності, наприклад, забезпечення доступу до правосуддя чи медичних послуг.

Інші міжнародні інституції, зокрема Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини та Міжнародний кримінальний суд, також відіграють ключову роль у захисті людської гідності. Їхня діяльність спрямована на переслідування злочинів проти людства, запобігання масовим порушенням прав і створення стандартів, які обмежують свавілля у поводженні з особою. Особливо це важливо в контексті сучасних глобальних викликів, як-от збройні конфлікти, що масово знецінюють людське життя та гідність.

Таким чином, захист людської гідності в сучасному праві вимагає не лише ефективних юридичних інструментів, але й розвитку концептуальних підходів, які дозволяють реагувати на нові виклики. Водночас міжнародне та національне право мають працювати як єдина система, де людська гідність залишається універсальним принципом і основою усіх інших прав.

8. Людська гідність як основа правовладдя. Принцип правовладдя передбачає, що будь-які дії державних органів мають відповідати стандартам поваги до людської гідності. Це забезпечує легітимність правових систем та довіру до правосуддя, стимулюючи розвиток демократичних інститутів.

Людська гідність є фундаментальною основою правовладдя, оскільки саме вона визначає межі допустимості державної влади та забезпечує гуманістичний зміст правового регулювання. Принцип правовладдя (rule of law) вимагає, щоб державна влада здійснювалася у спосіб, який визнає та захищає людську гідність як невідчужувану і невід'ємну цінність. Цей підхід не лише обмежує свавільні дії органів влади, але й створює передумови для формування довіри громадян до систем права та їх легітимності.

Відповідність дій держави стандартам поваги до гідності є ключовим аспектом легітимації правового порядку. Легітимність систем права залежить не лише від формальної відповідності закону, а й від дотримання матеріальних стандартів справедливості, які оберігають права та свободи особи. У цьому контексті повага до гідності виступає критерієм оцінки законодавства, адміністративних актів і судових

рішень. Наприклад, надмірно репресивні норми, навіть якщо вони формально закріплені у законі, суперечать принципу правовладдя, оскільки знецінюють людську гідність.

Забезпечення поваги до гідності є також передумовою довіри до правосуддя. Судова система, яка враховує гідність особи як основоположний принцип, здатна підтримувати відчуття справедливості у суспільстві. Це проявляється у справедливому поводженні з учасниками процесу, належному обґрунтуванні рішень та дотриманні принципів процесуальної рівності. Як приклад, рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо заборони нелюдського поводження часто підкреслюють, що такі дії не лише порушують права окремої особи, але й підривають довіру до правосуддя загалом.

Визнання людської гідності як основи правовладдя стимулює розвиток демократичних інститутів, оскільки демократія передбачає участь кожної особи у публічному житті на засадах рівності та поваги. Системи, які ігнорують людську гідність, приречені на втрату легітимності, оскільки вони руйнують суспільний договір між державою та її громадянами. Натомість правовладдя, побудоване на повазі до гідності, сприяє сталості демократичного режиму та ефективному функціонуванню інститутів публічної влади.

Отже, принцип правовладдя не лише формально обмежує державну владу, але й надає їй змістовного виміру, що базується на визнанні та захисті людської гідності. Це забезпечує як внутрішню легітимність систем права, так і стійкість демократичних інститутів у глобальному вимірі.

9. Роль людської гідності у формуванні культури суспільства.
Визнання людської гідності сприяє формуванню культури суспільства, що базується на принципах гуманізму, толерантності та соціальної відповідальності. Це забезпечує розвиток суспільства, орієнтованого на утвердження правовладдя та соціальної справедливості.

Людська гідність є концептуальним ядром культури суспільства, яка визначає його ціннісні орієнтири та поведінкові норми. Визнання людської гідності формує гуманістичну основу соціального життя,

стимулюючи розвиток таких принципів, як толерантність, взаємоповага та солідарність. Це має не лише етичний вимір, але й глибоке практичне значення для забезпечення стійкого суспільного розвитку.

Принцип гуманізму, що ґрунтується на визнанні гідності кожної особи, спонукає суспільство будувати відносини на засадах рівності та інклюзивності. Людська гідність тут виконує функцію морального імперативу, який сприяє викоріненню дискримінації та нерівності. У багатокультурних суспільствах це особливо важливо, адже толерантність і повага до різноманітності забезпечують мирне співіснування різних соціальних, етнічних і релігійних груп. Наприклад, державна політика, яка визнає та захищає гідність усіх членів суспільства, створює умови для культурного діалогу та соціальної згуртованості.

Соціальна відповідальність, як складова культури, також нерозривно пов'язана з ідеєю гідності. Вона означає обов'язок кожного діяти в інтересах суспільного блага, визнаючи права та гідність інших. У цьому сенсі гідність виступає своєрідним етичним обмежувачем для проявів егоїзму та свавілля, орієнтуючи суспільство на принципи солідарності та взаємодопомоги. Це особливо актуально в умовах сучасних глобальних викликів, таких як екологічні кризи чи збройні конфлікти, які потребують колективних зусиль, заснованих на визнанні цінності людського життя.

Культура суспільства, що базується на гідності, безпосередньо впливає на правову та політичну системи. Визнання гідності як ключової цінності сприяє утвердженню правовладдя, адже держава, яка поважає гідність своїх громадян, орієнтована на забезпечення соціальної справедливості, рівного доступу до правосуддя та ефективного захисту прав. Це створює передумови для формування демократичного суспільства, яке визнає право кожного на участь у прийнятті рішень, що визначають спільне майбутнє.

Таким чином, роль людської гідності у формуванні культури суспільства виходить за межі суто етичної площини. Це поняття інтегрує гуманістичні, соціальні та правові аспекти, утверджуючи такі

базові принципи, як толерантність, відповідальність і справедливість. Завдяки цьому суспільство отримує не лише моральний фундамент, але й інституційні та соціальні механізми, які забезпечують його розвиток і стабільність.

Отже, аналіз людської гідності як загальноправової цінності є актуальним і необхідним у контексті вирішення сучасних суспільних, правових та моральних викликів. Людська гідність є універсальною правовою цінністю, яка визначає орієнтири для розвитку систем права, адаптації до сучасних викликів та забезпечення справедливості у суспільстві.

Розділ 4

РІВНІСТЬ І НЕДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК ЦІННІСТЬ: ПРАВОВИЙ ВИМІР

Рівність – це не про схожість, а про однакову гідність у різноманітності.

Рівність – це право бути різними без страху за свою гідність.

Недискримінація – це міст, що веде до справедливості у світі нерівних можливостей

Нерівність часто маскується за традиціями, але справедливість завжди її переважає. Недискримінація починається там, де закінчуються упередження.

Рівність і недискримінація є фундаментальними принципами демократичного суспільства, які відображають сучасні уявлення про людські права та соціальну справедливість. В умовах глобалізації та посилення взаємозалежності держав ці принципи набувають нових форм і викликів. З одного боку, вони закріплені в міжнародних правових актах, а з іншого боку, у багатьох країнах, зокрема й в Україні, зберігаються системні порушення цих принципів у різних сферах суспільного життя.

Актуальність теми зумовлена необхідністю теоретичного осмислення рівності та недискримінації як цінностей, які повинні бути не лише декларованими, а й забезпеченими через ефективні правові засоби. Особливо важливим є дослідження способів забезпечення рівності у сучасних умовах, коли соціальні, економічні, етнічні та гендерні відмінності нерідко стають підґрунтям для дискримінаційних практик.

В Україні актуальність дослідження цієї теми підсилюється необхідністю виконання зобов'язань у межах євроінтеграції та гармонізації національного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу. Зокрема, потребує уваги імплементація положень про заборону дискримінації у трудових, соціальних, освітніх та інших відносинах.

Крім того, дослідження правового виміру рівності й недискримінації є важливим з огляду на розвиток доктрини *margin of appreciation*, яка дозволяє державам враховувати національні особливості при заєзпеченні окремих людських прав. Це створює умови для гнучкого застосування правових стандартів, але водночас потребує запобігання зловживанням.

Висвітлення означеної проблематики, на мою думку, має відбуватися з урахуванням таких положень.

1. Рівність і недискримінація як фундаментальні цінності системи права. Рівність і недискримінація становлять основу сучасної концепції людських прав, визначаючи межі державного втручання у права особи та взаємодії між суб'єктами права. Ці принципи формують

етичні та правові стандарти, які закріплюються у міжнародних правових актах та стають орієнтирами для національних законодавств.

Рівність і недискримінація є ключовими категоріями системи права, що забезпечують реалізацію принципу справедливості як на міжнародному, так і на національному рівнях. Ці принципи закріплюють ідею рівного ставлення до всіх осіб, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик, таких як раса, стать, вік, релігія, соціальне походження чи інші ознаки, що можуть стати підставою для дискримінації.

Рівність і недискримінація є центральними положеннями основних міжнародних документів. Особливу увагу приділено забезпеченню рівності у двох спеціалізованих конвенціях¹. Принципи рівності й недискримінації інтегруються у конституції та закони більшості демократичних держав. У Конституції України, наприклад, рівність перед законом і заборона дискримінації гарантовані статтею 24, яка встановлює рівні права незалежно від ознак, таких як раса, колір шкіри, політичні переконання тощо².

Рівність і недискримінація створюють правові межі для державного втручання у приватну сферу та є основою для формування політик, спрямованих на досягнення соціальної справедливості. Вони також регулюють відносини між суб'єктами приватного права, забезпечуючи захист від дискримінаційних практик у сфері праці, освіти, доступу до послуг та інше.

Ці принципи вимагають від держави активних дій для усунення бар'єрів, що перешкоджають рівності, а також утримання від дискримінаційних заходів. Наприклад, позитивні обов'язки держави можуть включати ухвалення антидискримінаційного законодавства, створення механізмів судового захисту та реалізацію політик

¹ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text ; Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

² Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

позитивної дискримінації, спрямованих на вирівнювання можливостей для маргіналізованих груп.

Принципи рівності й недискримінації сприяють підвищенню етичних стандартів у суспільстві, формуючи культуру поваги до людської гідності. Вони виступають основою для розвитку інклюзивного суспільства, де кожна особа має рівні можливості для самореалізації.

Хоча, слід вказати і на певні виклики щодо реалізації принципів рівності та недискримінації:

- складність у визначенні дискримінації, особливо коли вона має прихований характер (наприклад, непряма дискримінація);

- розрив між закріпленням принципів у законодавстві та їх реалізацією на практиці;

- опір у суспільстві щодо політик позитивної дискримінації, які можуть сприйматися як «несправедлива перевага» для окремих груп;

- небажання частини суспільства сприймати інший, ніж «традиційний» порядок.

2. *Недискримінація як правова категорія.* Недискримінація визначається як юридично заборонена форма обмеження прав, що базується на певних ознаках (стать, раса, мова, релігія, національність, соціальне походження тощо). Її зміст охоплює як прямі форми дискримінації, так і непрямі, які виникають у разі створення нормативних чи фактичних умов, що ставлять окремі групи у несприятливе становище.

Недискримінація як правова категорія має ключове значення для забезпечення принципу рівності в сучасному правопорядку. Вона є інструментом захисту прав та свобод людини, спрямованим на запобігання нерівному ставленню, що базується на певних ознаках, які не повинні бути підставами для обмеження прав. Ця категорія відображає як заборонену поведінку, так і обов'язки держави щодо створення умов для рівності.

Основні аспекти категорії недискримінації:

1) формальні та матеріальні аспекти недискримінації:

- формальний аспект: недискримінація закріплюється у правових актах як універсальний принцип, що гарантує однакові права всім без винятку. Наприклад, стаття 14 Європейської конвенції з прав людини забороняє дискримінацію у користуванні правами, передбаченими Конвенцією¹;

- матеріальний аспект: охоплює як прямі форми дискримінації, так і приховані чи непрямі форми, які виникають унаслідок впровадження політик чи норм, що створюють непропорційно несприятливі умови для певних груп.

Пряма дискримінація має місце, коли особу чи групу ставлять у гірше становище через конкретні ознаки. Наприклад, відмова у прийнятті на роботу через національність чи релігію є класичним прикладом прямої дискримінації.

Непряма дискримінація виникає, коли нейтральне на перший погляд правило або політика фактично ставить певну групу у гірше становище. Наприклад, вимога обов'язкової фізичної присутності на роботі без врахування можливостей дистанційної роботи може несприятливо вплинути на окремих осіб з інвалідністю.

Для визначення непрямой дискримінації важливим є аналіз реальних наслідків застосування правил, а не їх формального змісту.

У цьому контексті не можна не вказати на наступні позитивні заходи для запобігання дискримінації. Афірмативні дії (позитивна дискримінація): політики та заходи, спрямовані на досягнення реальної рівності, наприклад, квоти для жінок у політичних органах чи спеціальні програми підтримки для національних меншин. Такі заходи можуть бути необхідними для усунення наслідків системної дискримінації або історичної нерівності.

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. *Рівність як позитивний обов'язок держави.* Рівність вимагає не лише відсутності дискримінації, але й активних дій держави для усунення бар'єрів, що перешкоджають реалізації прав і свобод. Цей принцип включає три рівні:

- формальну рівність (забезпечення однакового ставлення);
- рівність можливостей (створення умов для реалізації прав);
- рівність результатів (усунення структурної нерівності через позитивні заходи).

Держава має виходити за межі формального проголошення рівності, зосереджуючись на подоланні реальних бар'єрів, які перешкоджають доступу до соціальних благ, освіти, праці чи політичної участі.

Формальна рівність забезпечує однакове ставлення до всіх перед законом, однак сама по собі не здатна усунути глибинну нерівність, що виникає через історичні, соціальні чи економічні фактори. Формальна рівність, хоча й важлива як базова вимога, не враховує відмінності у можливостях різних груп, зокрема соціально вразливих, осіб з інвалідністю чи представників етнічних меншин.

Рівність можливостей є наступним рівнем, що вимагає від держави створення умов, у яких кожна особа може реалізувати свої права. Це охоплює усунення структурних бар'єрів, таких як обмежений доступ до якісної освіти, медицини чи працевлаштування. Наприклад, реалізація принципу рівності можливостей може проявлятися у державних програмах, спрямованих на підтримку малозабезпечених сімей або забезпечення доступності громадських просторів для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Таким чином, цей рівень рівності вимагає від держави активної соціальної політики.

Рівність результатів, у свою чергу, підкреслює необхідність подолання структурної нерівності шляхом цілеспрямованих позитивних дій. Це передбачає впровадження механізмів, які дозволяють досягти фактичної рівності між соціальними групами. Такі заходи можуть включати квоти для жінок або представників меншин у політичних

органах, стипендії для студентів із соціально незахищених груп чи програми економічного вирівнювання для депресивних регіонів. Мета цих заходів – створення суспільства, у якому всі групи мають рівні шанси не лише формально, але й на практиці.

Таким чином, рівність як принцип виходить за межі суто декларативного забезпечення однакового ставлення і стає активною вимогою до держави. Її реалізація потребує впровадження ефективної політики, яка не лише гарантує права, але й усуває бар'єри та створює умови для їхньої реальної реалізації. У цьому контексті особливого значення набуває обов'язок держави враховувати історичні, соціальні та економічні передумови нерівності, спрямовуючи зусилля на досягнення фактичної рівності, яка є основою для побудови справедливого суспільства.

4. Інституційно-правові механізми забезпечення рівності та недискримінації. Для ефективної реалізації цих принципів важливо створення спеціалізованих органів, таких як омбудсмени, комісії з рівності, судові інстанції, а також розробка національних стратегій і програм, спрямованих на боротьбу з дискримінацією та просування рівності.

Інституційно-правові механізми забезпечення рівності та недискримінації є фундаментальною складовою правової системи, спрямованою на реалізацію цих принципів на практиці. Їхня ефективність залежить від поєднання інституційного забезпечення, законодавчої бази та національних політик, які дозволяють виявляти, запобігати й усувати дискримінаційні практики.

Створення спеціалізованих органів, таких як омбудсмени, комісії з рівності чи антидискримінаційні агентства, є одним із ключових механізмів. Омбудсмени, наприклад, виконують роль незалежних арбітрів, які контролюють дотримання прав людини, розглядають скарги на дискримінацію та проводять розслідування у випадках порушення рівності. Комісії з рівності, у свою чергу, мають ширші повноваження, включаючи моніторинг державної політики, участь у розробці законодавства та просвітницьку діяльність.

Судові інстанції також відіграють ключову роль у забезпеченні рівності та недискримінації. Вони надають індивідам можливість захищати свої права через механізми правосуддя. Суди озглядають справи, пов'язані з дискримінацією, забезпечують більш ефективне та компетентне вирішення таких питань. Прикладом є рішення Європейського суду з прав людини, які встановлюють стандарти недискримінації для держав-членів Ради Європи, чи практика національних конституційних судів у забезпеченні рівності.

Розробка національних стратегій та програм боротьби з дискримінацією є іншим важливим інструментом. Такі стратегії спрямовані на системну протидію нерівності через запровадження цільових заходів, включаючи квоти, економічну підтримку чи освітні ініціативи. Наприклад, національні програми з гендерної рівності чи інклюзії етнічних меншин допомагають усунути структурну нерівність, яка існує через історичні чи соціальні причини.

Окрім того, важливим елементом є просвітницька робота, спрямована на формування культури рівності та недискримінації. Кампанії з підвищення обізнаності про права, тренінги для роботодавців, освітні програми у школах і університетах сприяють зміні суспільних стереотипів та підвищенню рівня толерантності.

У цьому контексті згадаю про необхідність проведення таких заходів в Україні щодо недискримінації ЛГБТ+. В Україні питання недискримінації щодо ЛГБТ+ спільноти є важливою складовою розвитку демократичних цінностей, людських прав та системи права. Попри певний прогрес у законодавстві та суспільному дискурсі, багато проблем залишаються невирішеними, а рівень дискримінації у суспільстві все ще залишається високим. У цьому контексті необхідність впровадження цілеспрямованих заходів набуває особливої актуальності.

Один із ключових напрямів – удосконалення законодавства, яке гарантує рівні права та недискримінацію для ЛГБТ+ спільноти. Хоча чинне українське законодавство містить певні антидискримінаційні

положення, зокрема у сфері трудового права, їхня реалізація залишається обмеженою. Потрібно забезпечити:

- закріплення поняття сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в антидискримінаційному законодавстві як захищених ознак;

- прийняття законів про реєстровані цивільні партнерства, які дозволять одностатевим парам мати доступ до базових прав, таких як спадщина, спільне майно чи рішення щодо медичних питань партнера.

Для ефективної реалізації принципу недискримінації потрібна системна робота спеціалізованих державних органів. Омбудсмен з прав людини повинен приділяти більше уваги питанням ЛГБТ+ спільноти, проводячи моніторинг дотримання прав цієї групи.

Іншим важливим аспектом є формування толерантності через освіту та просвітництво. Необхідно впроваджувати програми антидискримінаційної освіти, які акцентуватимуть увагу на рівності та повазі до різноманіття.

Національні стратегії з прав людини повинні містити окремі розділи, присвячені ЛГБТ+ спільноті, з чітко визначеними цілями, заходами та індикаторами досягнення.

Особливу увагу потрібно приділити боротьбі з мовою ненависті, яка залишається поширеною як у публічному просторі, так і в соціальних мережах. Варто вдосконалити законодавство щодо відповідальності за дискримінаційні висловлювання, зокрема на рівні публічних осіб. Крім того, необхідно забезпечити ефективний захист від фізичного насильства, яке часто спрямоване проти представників ЛГБТ+ спільноти, через спеціальні програми поліцейського реагування та профілактичної роботи.

Впровадження таких заходів має спиратися на європейський досвід, зокрема рекомендації Ради Європи та Європейського Союзу щодо боротьби з дискримінацією ЛГБТ+ осіб. Успішні приклади держав, які впровадили комплексні стратегії у цій сфері, показують, що

такі дії сприяють не лише підвищенню рівня соціальної справедливості, а й зміцненню демократії та верховенства права.

Запровадження заходів для забезпечення недискримінації ЛГБТ+ спільноти в Україні – це не лише вимога міжнародних стандартів, але й необхідна умова для розвитку правової держави. Державна політика у цій сфері має базуватися на комплексному підході, що включає законодавчі реформи, інституційну підтримку, просвітницьку роботу та ефективну протидію насильству й мові ненависті. Це дозволить Україні стати на шлях побудови більш інклюзивного та толерантного суспільства.

Ефективність інституційно-правових механізмів залежить також від доступності для громадян. Це означає, що індивіди повинні мати реальний доступ до омбудсменів, судових інстанцій чи інших установ, які займаються питаннями рівності, без зайвих бюрократичних перешкод чи фінансових бар'єрів. Також важливою є незалежність таких органів, що забезпечує їхню здатність діяти без політичного тиску чи впливу інтересів окремих груп.

Таким чином, забезпечення рівності та недискримінації через інституційно-правові механізми є комплексним процесом, що включає створення відповідних органів, розробку стратегій, законодавчу підтримку та просвітницькі ініціативи. Цей підхід дозволяє державі не лише реагувати на випадки дискримінації, але й системно усувати її передумови, сприяючи побудові справедливого та інклюзивного суспільства.

5. Доктринальні підходи до тлумачення рівності та недискримінації. У правовій доктрині існує низка концепцій, які визначають різні аспекти рівності:

1) субстанційна рівність (справедливий розподіл благ). Субстанційна рівність спрямована на досягнення справедливого розподілу благ у суспільстві. Вона визнає, що формальна рівність не завжди забезпечує реальну справедливість, оскільки індивіди та групи перебувають у різних соціальних, економічних чи культурних умовах. Цей підхід вимагає від держави впровадження позитивних заходів для

вирівнювання стартових можливостей, а іноді й перерозподілу ресурсів для забезпечення справедливості. Наприклад, це може включати підтримку малозабезпечених верств населення, програми інклюзії для осіб з інвалідністю чи гендерно-орієнтовані квоти у сфері політики чи працевлаштування. Субстанційна рівність також має етичний вимір, оскільки визнає моральну відповідальність суспільства перед групами, які історично зазнавали дискримінації. У цьому контексті вона є не лише інструментом подолання нерівності, а й способом досягнення соціальної гармонії.;

2) процедурна рівність (рівність перед законом і судом). Процедурна рівність фокусується на рівному доступі до правосуддя, однаковому застосуванні закону до всіх осіб та забезпеченні неупередженості у процесах прийняття рішень. Вона є фундаментальною складовою принципу верховенства права, який передбачає, що жодна особа не має привілеїв чи обмежень перед законом.

Цей підхід вимагає від держави забезпечення ефективного доступу до судових та адміністративних процедур, незалежності судової системи, а також захисту від дискримінаційних практик у правозастосуванні. Наприклад, це включає заборону расового профілювання з боку органів правопорядку. Процедурна рівність також розглядається як ключовий інструмент запобігання свавіллю з боку державних органів, оскільки вона забезпечує прозорість та справедливість у процесах реалізації прав і свобод;

3) рівність можливостей (створення умов для реалізації прав). Концепція рівності можливостей визнає, що всі особи повинні мати однаковий доступ до ресурсів, благ та можливостей, необхідних для реалізації своїх прав. На відміну від субстанційної рівності, яка спрямована на усунення наслідків нерівності, рівність можливостей зосереджена на створенні умов, що дозволяють кожній людині реалізувати свій потенціал. Цей підхід лежить в основі політики у сфері освіти, працевлаштування, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Наприклад, створення програм для забезпечення доступу до якісної освіти для дітей із соціально незахищених сімей чи

впровадження принципу рівної оплати праці для чоловіків і жінок. Рівність можливостей є також важливим критерієм оцінки ефективності державної політики у боротьбі з дискримінацією.

Доктринальні підходи до тлумачення рівності не існують ізольовано, а взаємодоповнюють один одного. Субстанційна рівність забезпечує справедливий розподіл благ, процедурна рівність гарантує чесність і прозорість у правозастосуванні, а рівність можливостей створює передумови для реалізації прав і свобод. Разом вони формують комплексний підхід до забезпечення рівності, що враховує як нормативний, так і практичний вимір цієї категорії.

Таким чином, різні доктринальні концепції рівності дозволяють не лише теоретично осмислити цю категорію, але й практично реалізувати її у законодавстві, державній політиці та правозастосовчій діяльності. Їхня інтеграція забезпечує комплексний підхід до подолання дискримінації та створення умов для справедливого суспільного розвитку.

6. Недискримінація у контексті margin of appreciation. Доктрина меж розсуду (*margin of appreciation*) дозволяє державам адаптувати принципи рівності та недискримінації до специфіки національних умов. Однак таке тлумачення потребує суворого контролю з боку міжнародних органів, зокрема Європейського суду з прав людини, щоб уникнути виправдання дискримінаційних практик.

Доктрина меж відіграє особливу роль у сфері рівності та недискримінації, де баланс між загальновизнаними правами та специфічними потребами національних суспільств може бути складним і суперечливим. Ця доктрина визнає, що держави мають краще розуміння власного контексту та специфіки суспільних відносин. Це дозволяє їм встановлювати певні обмеження або впроваджувати диференційований підхід у застосуванні принципів рівності та недискримінації. Наприклад, держави можуть враховувати традиції, релігійні переконання чи економічні реалії, приймаючи рішення щодо таких питань, як:

- визнання прав ЛГБТ+ спільноти;

- забезпечення гендерної рівності у сферах, де існують історичні або культурні бар'єри;
- правовий статус релігійних чи національних меншин.

Гнучкість цієї доктрини дозволяє уникати надмірної уніфікації, що не завжди відповідає реальним потребам суспільства, і сприяє поступовій адаптації до міжнародних стандартів без соціальних потрясінь.

Водночас використання доктрини меж розсуду може створювати значні ризики для дотримання принципів недискримінації. За відсутності належного контролю ця доктрина може слугувати виправданням для дискримінаційних практик, прикриваючи їх національною специфікою чи суспільними традиціями. Наприклад, держави можуть обмежувати права певних груп, посилаючись на суспільну моральність, громадську безпеку або економічну доцільність, що нерідко суперечить базовим принципам людських прав.

Європейський суд з прав людини активно застосовує доктрину меж розсуду, визначаючи, коли держави мають право на диференційоване регулювання, а коли такі дії суперечать принципам рівності. Наприклад, згадаю наступні справи:

- у справі *D.H. v. Czech Republic* Суд визнав, що дискримінаційне ставлення до ромських дітей у сфері освіти, навіть під виглядом національної специфіки, є порушенням статті 14 Європейської конвенції з прав людини¹;

- у справі *Eweida and Others v. United Kingdom* Суд встановив баланс між релігійною свободою працівника та правами роботодавця, демонструючи, як доктрина меж розсуду може забезпечити справедливість без надмірного втручання у державну автономію².

¹ Case of *Eweida and Others v. the United Kingdom*. Applications no. 57325/00. URL <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-83256>

² Case of *Eweida and Others v. the United Kingdom*. Applications nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-115881>

Таким чином, Європейський суд з прав людини виступає гарантом того, що використання доктрини не порушує базових принципів Конвенції, зокрема заборони дискримінації.

Для України доктрина меж розсуду може бути особливо важливою у процесі гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Наприклад, у питаннях прав ЛГБТ+ чи релігійних меншин держава може використовувати доктрину для врахування національного контексту, проте повинна уникати виправдання дискримінаційних практик. Це вимагає:

- 1) прозорості у формулюванні обмежень чи спеціальних заходів;
- 2) обґрунтування їхньої пропорційності та необхідності;
- 3) відкритого діалогу з громадянським суспільством та міжнародними партнерами.

Доктрина меж розсуду є важливим інструментом для держав у застосуванні принципів рівності та недискримінації, однак її використання має суворо контролюватися, щоб уникнути зловживань. Забезпечення балансу між національною специфікою та міжнародними стандартами вимагає відповідальності як від держав, так і від міжнародних органів, зокрема Європейського суду з прав людини. Це особливо актуально для держав, які перебувають у процесі трансформації системи права, таких як Україна, де ця доктрина може слугувати як механізмом захисту прав, так і потенційним джерелом ризиків.

7. Практичні виклики у забезпеченні рівності та недискримінації. Основними проблемами є латентний характер багатьох форм дискримінації, недостатня ефективність правових механізмів захисту.

Практичні виклики у забезпеченні рівності та недискримінації залишаються складними і багатовимірними. Латентний характер дискримінації часто ускладнює її виявлення та доведення. Як я вже зазначив вище, сучасні форми дискримінації нерідко проявляються не як прямі заборони чи обмеження, а через нібито нейтральні правила чи практики, які фактично ставлять певні групи у несприятливе становище.

Наприклад, мовна чи географічна ізоляція може обмежувати доступ до освіти для представників меншин, хоча формальних перепон немає. Такі прояви дискримінації важко фіксувати, а ще складніше доводити їх у судовому порядку.

Недостатня ефективність правових механізмів є ще однією суттєвою проблемою. Законодавство, навіть за наявності формальних заборон дискримінації, часто не забезпечує ефективних інструментів для її подолання. Відсутність чітко прописаних процедур доведення, недостатнє визначення критеріїв дискримінації та слабка правозастосовна практика посилюють проблему. Суди, органи правопорядку та спеціалізовані інституції, такі як омбудсмени чи комісії з рівності, нерідко обмежені у своїх можливостях через недостатнє фінансування, кадрові ресурси чи брак спеціалізації.

Суспільні стереотипи також є значною перепорою. Навіть за умови ефективного законодавства, низький рівень толерантності та поширеність дискримінаційних уявлень у суспільстві нівелюють зусилля із забезпечення рівності. Такі явища, як сексизм, расизм чи гомофобія, часто приховано підтримуються суспільною думкою, що послаблює інституційний опір дискримінації та ускладнює проведення просвітницьких кампаній.

Процес доведення дискримінації вимагає не лише наявності чітких доказів, але й демонстрації намірів чи непропорційності наслідків. У багатьох випадках необхідно звертатися до статистичних даних для підтвердження системного характеру дискримінації, що передбачає високі витрати часу і ресурсів, які не завжди доступні постраждалим.

Ці виклики вказують на необхідність глибоких системних змін. Вдосконалення законодавства, посилення інституційних механізмів, зокрема спеціалізованих органів, і активна просвітницька робота мають поєднуватися з реформуванням суспільних уявлень про рівність. Лише комплексний підхід, що враховує соціокультурні аспекти, може стати основою для ефективної боротьби з дискримінацією та побудови суспільства, де права кожного будуть захищені.

8. *Український контекст забезпечення рівності та недискримінації.* В Україні особливого значення набуває забезпечення рівності в умовах конфлікту та переміщення значної кількості населення, а також гармонізація законодавства з європейськими стандартами. Позитивними змінами є закріплення в Конституції України принципу рівності (ст. 24) та прийняття антидискримінаційного законодавства, однак залишається відкритим питання його належного впровадження.

Таким чином, дослідження рівності та недискримінації як цінностей у правовому вимірі є важливим не лише для наукового обґрунтування цих понять, а й для розвитку системи права, яка відповідає викликам сучасності. Рівність і недискримінація є не лише універсальними правовими категоріями, а й важливими індикаторами правовладдя, які визначають якість демократичної правової системи.

Рівність і недискримінація — це більше ніж просто правові принципи; вони є фундаментальними цінностями, які відображають прагнення до соціальної справедливості, гармонії та взаємоповаги. Впровадження цих принципів у практику — це безперервний процес, який потребує не лише юридичних інструментів, а й змін у суспільній свідомості та культурах.

Недискримінація як правова категорія є основою для досягнення реальної рівності у суспільстві. Її реалізація вимагає активних дій держави, зокрема впровадження ефективних механізмів запобігання дискримінації, забезпечення судового захисту та формування культури толерантності. Це багатогранне поняття, яке охоплює не лише заборону нерівного ставлення, а й обов'язок створювати умови для рівноправності у всіх сферах життя.

Розділ 5

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ЦІННІСТЬ

Цінність демократії вимірюється не лише свободою, яку вона дає, але й відповідальністю, яку вона накладає

Демократія живе не в голосах виборців, а в тому, як влада служить людям

Актуальність дослідження цієї теми вітчизняною правничою наукою обумовлена сучасними глобальними викликами та процесами, що визначають розвиток суспільств, держав і міжнародних відносин. У контексті зростаючої політичної напруженості, кризи довіри до інституцій влади та посилення авторитарних тенденцій у ряді країн, розуміння демократії як основної цінності, що забезпечує стабільність, розвиток і людські права, стає надзвичайно важливим.

Демократія не лише є формою правління, але й універсальною цінністю, що забезпечує баланс між індивідуальними правами і колективними інтересами. Вона дозволяє забезпечити політичну участь громадян, вільне вираження поглядів і право на гідність, що є підставою для розвитку правових, соціальних і економічних інститутів у демократичному суспільстві. З огляду на те, що демократія є одним із основних принципів міжнародного права та сучасної політичної теорії, її розуміння і застосування має важливе значення для розвитку національних систем права, зміцнення верховенства права та захисту людських прав.

З іншого боку, демократія як цінність стикається з новими викликами, серед яких – вплив популізму, маніпуляції інформацією, обмеження свободи слова, а також глобальні загрози, такі як тероризм чи економічні кризи, що підривають інституційні основи демократичних систем. У цих умовах важливо глибше досліджувати демократичні механізми та інститути, розуміти сутність демократичних процесів, а також розглядати потенційні шляхи їх зміцнення.

Аналіз демократії як цінності дає можливість не лише теоретично осмислити її роль у розвитку сучасного суспільства, а й розробити практичні рекомендації для вдосконалення демократичних практик, захисту прав і свобод людини, а також для підвищення довіри до політичних інститутів. Таким чином, дослідження демократії як цінності є важливим кроком до формування більш стабільних, прозорих і справедливих політичних систем у сучасному світі.

Демократія як цінність є фундаментальною категорією, що визначає сутність сучасного політичного устрою, забезпечуючи рівноправність, свободу та участь громадян у формуванні державної влади. Ця концепція виходить за межі формальної організації влади та набуває статусу морального і соціального ідеалу, який інтегрує цінності правовладдя, людських прав, солідарності та плюралізму.

Демократія виступає як цінність, що об'єднує три ключові аспекти:

1. Філософсько-етичний: демократія уособлює ідеал рівності і свободи, за якого всі члени суспільства визнаються рівними в їхній людській гідності. Цей аспект відображає етичну основу демократії, яка включає повагу до автономії особистості та її здатності брати участь у політичному житті.

Філософсько-етичний аспект демократії можна вважати ключовим, оскільки саме в ньому закладаються засади, які виправдовують демократичний устрій не лише як форму управління, а як моральний і соціальний ідеал. Цей аспект охоплює низку концептуальних складових, що забезпечують глибоке розуміння демократії у площині етики та філософії.

Демократія ґрунтується на принципі рівності, який визнає однакову цінність і гідність кожної людини. Рівність у демократичному контексті має два основні виміри:

- рівність можливостей: кожен громадянин має право на участь у політичних процесах, незалежно від соціального статусу, економічного становища чи інших факторів;

- етична рівність: визнання того, що всі люди мають однакове моральне право на свободу, самореалізацію та захист своїх інтересів.

Ця рівність є не лише абстрактною ідеєю, але й практичною вимогою до організації суспільства, в якому кожен голос має однакову вагу.

Демократія як цінність неможлива без свободи, яка втілюється в автономії особистості. У філософському сенсі свобода є умовою, за якої людина має змогу обирати, діяти і брати відповідальність за свої рішення. Демократична свобода передбачає:

- негативну свободу: відсутність необґрунтованих обмежень з боку держави чи інших осіб;

- позитивну свободу: здатність особи реалізовувати себе через участь у колективному прийнятті рішень.

Свобода у демократичному суспільстві має не лише індивідуальний, а й колективний вимір, адже саме через демократичні механізми громадяни реалізують своє право на управління.

Концепція людської гідності відіграє центральну роль у філософсько-етичному обґрунтуванні демократії. Демократія визнає кожну особу носієм внутрішньої цінності, що не залежить від зовнішніх обставин. У цьому контексті людська гідність стає джерелом прав і свобод людини, а її повага – імперативом для політичного устрою.

Філософи, такі як Іммануїл Кант, акцентували, що повага до людської гідності вимагає організації суспільства на засадах рівності та свободи. Демократія, заснована на цьому принципі, втілює ідею, що держава існує для служіння людям, а не навпаки.

Демократія передбачає співіснування різних поглядів, переконань і цінностей. Плюралізм стає етичним ідеалом, який визнає легітимність різноманіття та зобов'язує суспільство до пошуку консенсусу. Толерантність як частина цього принципу означає не лише прийняття інших поглядів (іншого загалом), але й активне сприяння їхньому вираженню.

Означене формує основу для діалогу, компромісу та співпраці, що є етичними механізмами функціонування демократичного суспільства.

Демократія є інструментом забезпечення справедливості – як розподільчої, так і процедурної. У філософському сенсі справедливість у демократії полягає в тому, що рішення приймаються на засадах консенсусу, де кожен учасник процесу має рівний голос і однакову можливість впливати на результат.

Демократія передбачає, що громадяни несуть етичну відповідальність за свої дії, вибори та участь у суспільному житті. Це означає, що свобода і рівність не можуть існувати без відповідальності перед іншими членами суспільства, що сприяє формуванню солідарності та взаємоповаги.

Таким чином, філософсько-етичний аспект демократії як цінності окреслює її як явище, яке виходить за межі формального механізму

управління державою, інтегруючи в себе ідеали рівності, свободи, гідності, справедливості, толерантності та відповідальності. У цьому вимірі демократія постає не лише як політична система, а як моральний стандарт, який спрямовує суспільство до гуманного, справедливого і солідарного співжиття.

2. Інституційно-політичний: демократія як цінність реалізується через формування відповідних політичних інститутів, які забезпечують участь громадян у процесах прийняття рішень, що включає принципи прозорості, підзвітності влади та рівного доступу до управління.

Інституційно-політичний аспект демократії визначає конкретні механізми та структури, через які реалізуються демократичні принципи на практиці. Цей вимір акцентує увагу на організації влади, її функціонуванні та взаємодії з громадянами, забезпечуючи участь суспільства в прийнятті рішень, підзвітність влади і захист основоположних прав.

Демократія як інституційно-політична система реалізується через відповідні політичні інститути, які забезпечують формування, функціонування та контроль за діяльністю влади. Основними інститутами демократії є:

- *парламент*: центральний орган законодавчої влади, який представляє інтереси громадян і ухвалює закони. Парламент у демократичній системі є вираженням народного суверенітету та одним із головних механізмів контролю за виконавчою владою;

- *уряд*: виконавчий орган, відповідальний за реалізацію політики, визначеної парламентом, і за управління державними справами. Демократія вимагає від уряду прозорості, підзвітності та ефективності;

- *судова влада*: незалежна інституція, яка забезпечує правосуддя, захист прав і свобод громадян, а також контроль за дотриманням законодавства всіма іншими органами влади;

- *виборчі комісії*: інститути, відповідальні за організацію і проведення виборів, які мають гарантувати прозорість і чесність виборчого процесу;

- *омбудсмен*: спеціальний орган або посадова особа, що забезпечує захист прав громадян у випадках порушення їх державними органами.

Представницька демократія базується на ідеї делегування влади обраним представникам, які діють в інтересах суспільства.

Основні механізми демократії включають:

- *вибори*: ключовий механізм, через який громадяни беруть участь у формуванні влади. Вибори мають бути періодичними, вільними, чесними і заснованими на загальному виборчому праві;

- *політичні партії*: інституції, що об'єднують громадян навколо спільних ідеологій і програм, формують політичний порядок денний і сприяють змагальності у виборах;

- *парламентські комітети*: механізми забезпечення спеціалізованого контролю за урядовою політикою та розробки законодавства.

Пряма демократія доповнює представницьку, дозволяючи громадянам безпосередньо впливати на політичні рішення. Інституційними механізмами прямої демократії є, зокрема, наступні:

- *референдум*: всенародне голосування з ключових питань державної політики;

- *ініціатива громадян*: можливість громадян пропонувати проекти нормативних актів або політичні рішення;

- *відкликання посадовців*: інструмент, за допомогою якого громадяни можуть відкликати обраного представника у випадку втрати довіри.

Інституційно-політична демократія передбачає створення умов для прозорості діяльності органів влади:

- доступ до публічної інформації: громадяни мають право знати, як приймаються рішення, і як витрачаються державні ресурси;

- антикорупційні органи: незалежні структури, що контролюють використання влади для запобігання зловживанням.

Підзвітність реалізується через механізми:

- регулярної звітності уряду: перед парламентом і громадянами;

- громадських слухань: обговорень політики за участю представників суспільства.

Поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову є фундаментальною характеристикою демократії. Цей принцип запобігає узурпації влади, забезпечуючи:

- баланс повноважень: кожна гілка влади має свої функції і механізми контролю інших гілок;

- взаємодію: для ефективного управління державою.

Демократія реалізується не лише на національному рівні, але і через місцеве самоврядування, що забезпечує громадянам можливість впливати на вирішення питань місцевого значення.

Місьцеве самоврядування є важливим інструментом реалізації демократичних принципів, що дозволяє громадянам брати активну участь у вирішенні питань, які безпосередньо впливають на їхнє життя. Воно не лише доповнює демократичний устрій на національному рівні, але й уможливорює перенесення демократичних процесів у площину повсякденного управління. У цьому контексті місцеве самоврядування виконує функцію децентралізації влади, розподіляючи відповідальність і повноваження між центральними органами і територіальними громадами. Такий підхід створює умови для кращого врахування місцевих потреб і пріоритетів, що є важливим у забезпеченні справедливості та ефективності прийняття управлінських рішень.

Місьцеве самоврядування також сприяє розвитку громадянського суспільства, адже створює простір для активної участі людей у публічному житті. Через участь у виборах, громадських слуханнях,

ініціативах та місцевих референдумах громадяни можуть впливати на політику, яка стосується їхніх спільнот. Цей механізм не тільки укорінює демократичні цінності, але й формує культуру взаємної відповідальності між владою і суспільством.

З правового погляду, місцеве самоврядування є визнанням автономності територіальних громад, що функціонують у межах правового порядку держави. Конституційне закріплення цього принципу гарантує, що територіальні громади мають не лише повноваження, але й інституційні інструменти для їх реалізації. Це дозволяє забезпечити відповідність місцевих рішень загальним правовим стандартам і демократичним принципам.

Водночас місцеве самоврядування має і політичний вимір, виступаючи як інструмент легітимації влади. Участь громадян у процесах ухвалення рішень на місцевому рівні посилює довіру до демократичних інститутів і знижує рівень відчуження між суспільством та владою. Таким чином, воно стає важливим елементом збереження політичної стабільності, забезпечуючи зворотний зв'язок між громадянами і владою.

Крім того, місцеве самоврядування забезпечує реалізацію принципу субсидіарності, за яким рішення повинні ухвалюватися на найближчому до громадян рівні, де це можливо і доцільно. Такий підхід сприяє оптимізації використання ресурсів, підвищує ефективність управління і дозволяє краще реагувати на конкретні виклики, що виникають у громадах. У глобальному контексті цей аспект набуває особливого значення, оскільки децентралізовані форми управління є більш стійкими до викликів сучасного світу, таких як урбанізація, екологічні загрози чи міграційні процеси.

Таким чином, місцеве самоврядування не лише розширює межі демократії, але й забезпечує її життєздатність через безпосередню участь громадян у вирішенні питань локального значення, формуючи сталу модель взаємодії між владою і суспільством.

У глобалізованому світі демократія також має інституційно-політичний вимір у контексті міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ,

Рада Європи), які сприяють поширенню демократичних цінностей і стандартів.

Відтак, інституційно-політичний аспект демократії розкриває її як систему організованих механізмів, що забезпечують участь громадян у прийнятті рішень, прозорість і підзвітність влади, а також захист людських прав. Цей аспект формує основу для реалізації демократичних цінностей, зокрема свободи, рівності та справедливості, роблячи демократію життєздатною і стійкою до викликів сучасності.

3. Соціокультурний: демократична культура передбачає формування суспільної свідомості, заснованої на цінностях толерантності, плюралізму, солідарності та готовності до компромісів. Демократія стає частиною національної ідентичності, впливаючи на норми, які регулюють взаємодію в суспільстві.

Соціокультурний аспект демократії відображає її значення як цінності, яка формує основу суспільних взаємодій, впливаючи на систему норм, цінностей, традицій та ідентичностей. Демократія в цьому контексті розглядається не лише як політичний устрій чи сукупність правових механізмів, а як феномен, який проникає в тканину соціального життя, визначаючи моделі поведінки, спілкування і світогляд суспільства.

Демократичні суспільства характеризуються плюралізмом, який стає базовим принципом їхнього функціонування. Плюралізм визнає цінність різноманітності думок, переконань, етнічних, релігійних і культурних ідентичностей. Цей підхід забезпечує існування суспільного діалогу як ключового механізму вирішення конфліктів та досягнення консенсусу. Водночас соціокультурний вимір демократії спрямований на подолання домінування однієї культури чи ідеології, сприяючи утвердженню толерантності і поваги до інакшості.

Демократія також відіграє вирішальну роль у формуванні громадянської ідентичності, заснованої на спільних цінностях свободи, рівності, справедливості та поваги до людських прав. Через інститути освіти і публічного дискурсу вона забезпечує створення умов для усвідомлення громадянами своєї ролі в управлінні суспільними

процесами. Громадяни стають активними учасниками не лише політичного, але й культурного життя, беручи участь у формуванні культурного порядку денного, підтримці творчих ініціатив та збереженні історичної пам'яті.

Відзначу у цьому контексті певні проблеми реалізації означеного аспекту в умовах функціонування українського суспільства. Тривале перебування України у складі радянської держави суттєво вплинуло на формування її соціокультурного середовища, спричинивши нерозвиненість демократичних традицій і практик. Радянська політична система, яка базувалася на централізованому управлінні, відсутності політичного плюралізму та ідеологічній монополії, формувала суспільну свідомість, орієнтовану на підпорядкування і залежність від держави. Цей спадок продовжує позначатися на сучасному українському суспільстві, створюючи низку перешкод для утвердження соціокультурного аспекту демократії.

Однією з ключових проблем є слабка довіра громадян до інститутів влади, яка залишилася після радянської доби. Сформоване в умовах тоталітарного режиму ставлення до держави як до репресивного апарату, а не як до інструменту забезпечення публічних інтересів, ускладнює розвиток конструктивної взаємодії між владою та суспільством. Ця недовіра значно обмежує участь громадян у демократичних процесах, таких як вибори, громадські ініціативи чи контроль за діяльністю органів влади.

Іншою проблемою є збереження патерналістських настроїв, що вкоренилися в суспільній свідомості. У радянській системі держава брала на себе абсолютну відповідальність за всі аспекти життя громадян, що призвело до формування звички залежати від державної підтримки. У сучасних умовах це проявляється у низькому рівні громадянської активності, пасивному ставленні до участі у вирішенні суспільно значущих питань і очікуванні, що держава вирішуватиме всі проблеми без залучення громадян.

Також варто відзначити проблему збереження залишків радянського культурного та ідеологічного наративу в окремих

сегментах суспільства. Цей наратив часто протистоїть демократичним цінностям, таким як свобода слова, плюралізм та толерантність. Нерідко його відлуння можна почути у формах ностальгії за радянським «порядком» або у відсутності критичного ставлення до тоталітарного минулого. Це ускладнює процеси формування нової демократичної ідентичності, заснованої на європейських цінностях і принципах. Так, у цьому аспекті не можна не згадати такий приклад. Процес декомунізації, який охоплює знесення пам'ятників радянського минулого, перейменування населених пунктів та вулиць, є одним із найбільш складних і суперечливих аспектів трансформації українського суспільства. Ця складність полягає не лише у технічних чи адміністративних труднощах, а й у глибоких соціокультурних конфліктах, які виникають під час такого переосмислення історії.

Радянська символіка і топоніміка, закріплені у громадському просторі, протягом десятиліть виконували функцію ідеологічного впливу, формуючи суспільну свідомість у душі радянських наративів. Знесення пам'ятників і перейменування вулиць є важливими символічними актами, які спрямовані на демонтаж цієї спадщини. Однак такі заходи нерідко стикаються зі спротивом частини населення, що сприймає їх як загрозу своїй ідентичності або як вияв зневаги до історії, з якою вони асоціюють власне життя чи родинний досвід.

Ці суперечності посилюються через те, що радянська спадщина для окремих людей пов'язана не лише з репресіями чи ідеологічним примусом, але й із соціальною стабільністю, економічною безпекою чи іншими елементами особистого досвіду. Унаслідок цього декомунізація нерідко викликає емоційну реакцію, яка ускладнює досягнення суспільного консенсусу.

Ще однією проблемою є різний рівень сприйняття процесу декомунізації в регіонах України. У західних і центральних регіонах цей процес часто знаходить більшу підтримку, тоді як у східних і південних областях може викликати протидію, що зумовлено історичними, демографічними та культурними відмінностями. Це підсилює регіональні поділи, створюючи додаткові виклики для національної єдності.

Крім того, процес декомунізації стикається з ризиком формалізації, коли знесення пам'ятників чи перейменування об'єктів здійснюється без належного пояснення чи дискусії з громадськістю. У таких випадках ці дії можуть сприйматися як нав'язування нової ідеології, що суперечить демократичним принципам участі громадян у формуванні спільного публічного простору. Лише інтеграція громадян у процес обговорення і прийняття рішень дозволяє знизити рівень конфліктності і забезпечити осмислення змін.

Попри ці виклики, декомунізація є невід'ємною частиною процесу формування нової ідентичності України, заснованої на демократичних і європейських цінностях. Вона створює простір для переосмислення історії, відкриття раніше замовчуваних сторінок минулого і формування нових символів, які відображають сучасний національний дискурс. Такий процес потребує чутливого і зваженого підходу, що враховує як історичну правду, так і сучасні соціокультурні реалії.

Окрім цього, важливим викликом є проблема соціальної поляризації, яка значною мірою поглиблюється зовнішніми впливами, спрямованими на дестабілізацію суспільства. Слабкі демократичні традиції ускладнюють процес досягнення суспільного консенсусу і зумовлюють сприйнятливість до маніпулятивних технологій, які посилюють розкол у суспільстві.

Попри зазначені виклики, в українському суспільстві спостерігається поступова трансформація соціокультурного середовища. Революція Гідності, процес децентралізації, активна роль громадянського суспільства у спротиві загарбницькій війні, подоланні наслідків війни та підтримці реформ створюють підґрунтя для утвердження демократичних цінностей. Ці тенденції свідчать про потенціал суспільства до переосмислення власного історичного досвіду та розвитку демократичних традицій, попри складнощі, успадковані від радянської доби.

Соціокультурний аспект демократії є тісно пов'язаним із розвитком засобів масової інформації та комунікації. У демократичних суспільствах медіа не лише виконують функцію інформування, але й

формують публічний простір для обговорення, критики і вироблення спільних рішень. Вільна преса, доступ до інформації та цифрові платформи сприяють розвитку активного громадянського суспільства, забезпечуючи громадянам можливість впливати на суспільні процеси і створюючи умови для прозорості та підзвітності влади.

Особливе місце займає питання соціальної довіри як основи функціонування демократичного суспільства. Високий рівень довіри між громадянами та між громадянами і владою є результатом тривалого формування соціокультурних практик, які включають діалог, співпрацю, відкритість і взаємну відповідальність. Такий тип соціальної взаємодії контрастує з авторитарними чи тоталітарними моделями, за яких основою суспільної інтеграції є примус або страх.

Демократія також сприяє розвитку культури відповідальності, коли громадяни не лише користуються своїми правами, але й визнають свої обов'язки перед суспільством. Такий підхід дозволяє уникнути крайнощів індивідуалізму чи колективізму, знаходячи баланс між особистими інтересами і публічним інтересом.

Соціокультурний вимір демократії також інтегрує її в глобальний контекст, за якого демократичні цінності стають платформою для культурного обміну і взаємного збагачення. Демократія сприяє відкритості суспільств, посиленню міжнародної співпраці та формуванню спільного бачення глобальних викликів.

Таким чином, соціокультурний аспект демократії акцентує її роль як рушійної сили соціальної трансформації, що формує основу для культурної та суспільної стійкості. Вона виступає не лише як політичний інструмент, але й як фундаментальна цінність, що забезпечує можливість розвитку людини в умовах свободи, рівності та взаємоповаги.

Демократія невід'ємно пов'язана з людськими правами, забезпечуючи їхню реалізацію через механізми представницької чи прямої участі в управлінні державою. Вона передбачає, що захист людських прав є не лише обов'язком держави, але і складовою ціннісного підґрунтя суспільства. Рівність у правах, свобода

висловлювань, асоціацій та зібрань утворюють основу демократичного порядку.

Сучасний розвиток демократії стикається з низкою викликів, які ставлять під сумнів її ціннісну основу, хоча сама система залишається життєздатною, здатною адаптуватися до нових умов. Ключовими проблемами, які зумовлюють таку трансформацію, є популізм, маніпуляції інформацією, загроза авторитаризму та недосконалість інституційних механізмів. Проте, ці виклики є також своєрідними індикаторами того, як демократичні структури змінюються, еволюціонуючи для відновлення балансу між ідеалами та реальністю.

Популізм, що стає дедалі актуальнішим у багатьох демократичних державах, є явищем, яке спотворює принципи представницького урядування. Популісти, апелюючи до широких мас, часто обіцяють швидкі і прості рішення складних соціальних і політичних проблем. Вони маніпулюють емоціями громадян, сприяючи розподілу суспільства на «простих людей» і «еліт», створюючи прості опозиції, де уряди і політики часто виступають як «вороги». Це підриває інституційні механізми, що забезпечують демократичне управління, ускладнює конструктивний політичний діалог і призводить до поляризації суспільства. Замість того, щоб діяти на користь довгострокових інтересів, популізм ставить на перший план моментальні вигоди, що зазвичай веде до підриву демократії як складного і багатогранного процесу управління.

Ще одним важливим викликом для сучасної демократії є маніпуляції інформацією, особливо в умовах цифрової епохи. Інтернет, соціальні мережі та інші цифрові платформи забезпечують невидану раніше швидкість поширення інформації, що має як позитивні, так і негативні наслідки для демократії. З одного боку, це забезпечує ширший доступ до інформації, відкриває нові можливості для громадянського залучення та дискусій. З іншого боку, зростання фейкових новин, пропаганди, дезінформації і маніпуляцій інформацією ставить під загрозу здатність громадян приймати виважені рішення. У результаті, довіра до традиційних медіа та інституцій влади знижується,

а суспільства стають більш вразливими до маніпуляцій та популістських наративів.

Загроза авторитарних тенденцій також є невід'ємною частиною сучасних політичних реалій. У багатьох державах, навіть тих, які вважалися стійкими демократіями, спостерігається зростання попиту на авторитарні методи управління. Вибори в таких країнах часто супроводжуються спробами обмежити свободу преси, зменшити рівень політичної конкуренції та посилити контроль над судовою системою. Подібні тенденції загрожують підірвати базові принципи демократії, як-от поділ влади, верховенство права та захист прав меншин. Авторитаризм, що під виглядом «захисту національних інтересів» або «стабільності» намагається обмежити громадянські права, значно обмежує свободи, котрі є основою демократичного суспільства.

Недосконалість інституційних механізмів є ще однією серйозною проблемою для демократії. Хоча демократичні інститути є в більшості країн, їх ефективність часто ставить під сумнів не вирішені проблеми, такі як корупція, політичний клієнтелізм, неефективність державного управління та порушення людських прав. Коли інституції не здатні забезпечити ефективне управління та задоволення потреб громадян, це призводить до розчарування та втрати довіри до демократичної системи в цілому. Водночас, у країнах із молодими демократіями недостатньо розвинені механізми контролю за владою, що створює простір для зловживань і узурпації влади.

Не зважаючи на ці виклики, демократія продовжує зберігати свою життєздатність, трансформуючись під впливом нових суспільних потреб. Інститут свободи вираження думок, наприклад, здобув новий вимір у цифрову епоху, коли громадяни можуть використовувати технології для організації протестів, виявлення корупції або поширення ідей. Водночас, суспільства знаходять нові форми балансу між захистом особистих прав і забезпеченням національної безпеки в умовах нових загроз, таких як тероризм і кібербезпека.

Демократія також трансформується через інклюзивність і більш широку участь громадян у політичних процесах. Принципи прямої

демократії, інклюзивного урядування, етичного лідерства та розширеного громадянського участі, як-от участь у громадських обговореннях і просування ідей через цифрові платформи, дозволяють демократичним державам адаптуватися до вимог часу.

Таким чином, хоча демократія стикається з низкою серйозних викликів, її здатність трансформуватися, забезпечуючи механізми для вирішення нових суспільних проблем, свідчить про її життєздатність і постійну еволюцію. Потрібно, однак, щоб громадяни, політичні інституції та лідери були готові до відповідальних кроків, спрямованих на оновлення і зміцнення демократичної системи в умовах глобальних змін.

Демократія як цінність виходить за межі національних кордонів, стаючи універсальним орієнтиром у побудові міжнародного порядку. Її значення полягає не лише у забезпеченні внутрішньої стабільності держави, але і в розвитку глобального співтовариства, де взаємодія заснована на рівності, партнерстві та повазі до прав інших. Демократія втілює такі основоположні людські цінності, як свобода, рівність, справедливість і гідність. Дослідження неодноразово підтверджують, що демократичні країни, як правило, більш стабільні, мають вищий рівень життя і менш схильні до конфліктів.

Висвітлюючи це питання, не можу не згадати прийняття у 2013 році Декларації про справжню демократію (Declaration on genuine democracy)¹.

Прийняття Декларації про справжню демократію стало важливим етапом у розвитку міжнародного розуміння демократичних цінностей та стандартів. Цей документ акцентує увагу на фундаментальних принципах демократії, які мають забезпечувати не лише формальну, але й змістовну реалізацію демократичного правління. У сучасних умовах глобальних викликів він відіграє роль дороговказу для країн, які прагнуть зміцнити демократичні інституції та адаптувати їх до потреб сучасного суспільства.

¹ Declaration on genuine democracy adopted on 24 January 2013. CONF/PLE(2013)DEC1. URL <https://rm.coe.int/16802f042c>

Однією з ключових ідей Декларації є наголос на змістовній складовій демократії, яка передбачає забезпечення реальної участі громадян у прийнятті рішень. У документі підкреслюється, що демократія є більш ніж процедурним механізмом; вона вимагає дотримання прав людини, рівного доступу до політичного життя та ефективного функціонування інституцій, які забезпечують підзвітність і прозорість влади. У цьому контексті Декларація стала відповіддю на виклики, з якими стикаються багато країн, де демократія обмежується лише формальними процедурами, залишаючи поза увагою її сутнісний зміст. «Якщо життя нації знаходиться під загрозою, будь-які виняткові заходи, що вживаються, мають бути спрямовані виключно на збереження демократичної системи, підтримання верховенства права та забезпечення поваги до основоположних прав і свобод»¹.

Значущість Декларації проявляється також у її універсальному характері. Вона не зосереджується виключно на західній моделі демократії, а прагне знайти спільні риси, які можуть бути застосовані в різних культурних, політичних та економічних контекстах. Такий підхід сприяє тому, що документ може бути інструментом для країн із різним рівнем розвитку демократії, допомагаючи їм ідентифікувати слабкі сторони та розробляти стратегії для їх подолання.

Іншим важливим аспектом Декларації є акцент на недопустимості маніпуляцій демократичними механізмами, такими як фальсифікація виборів, обмеження свободи слова чи зловживання владою. «Вибори мають бути вільними та справедливими відповідно до міжнародних та європейських стандартів»². Документ закликає до створення умов, за яких кожен громадянин може вільно брати участь у політичному житті, незалежно від економічного, соціального чи культурного статусу. Це є особливо актуальним у контексті країн, які стикаються з проблемами авторитаризму чи популізму, що підривають основу справжньої демократії.

¹ Declaration on genuine democracy adopted on 24 January 2013. CONF/PLE(2013)DEC1. URL <https://rm.coe.int/16802f042c>

² Declaration on genuine democracy adopted on 24 January 2013. CONF/PLE(2013)DEC1. URL <https://rm.coe.int/16802f042c>

В українському контексті Декларація є особливо важливою як орієнтир у процесі демократичної трансформації. Її положення допомагають визначити напрями удосконалення інституційного середовища, зокрема у питаннях судової незалежності, боротьби з корупцією та зміцнення громадянського суспільства. Прийняття цього документа у 2013 році відбувалося на тлі активізації демократичних рухів у світі, включно з українським Євромайданом, що додає йому символічної значущості як документа, який відображає прагнення до справжньої демократії.

Таким чином, Декларація про справжню демократію 2013 року є не лише теоретичним документом, але й практичним орієнтиром для держав, які прагнуть зміцнити демократичні засади свого розвитку. Вона підкреслює, що демократія повинна бути живою, відкритою і такою, що відповідає реальним потребам суспільства. У цьому полягає її значення як важливого інструменту для формування більш справедливого, інклюзивного і підзвітного управління у світі.

Згадаю також наступне положення Декларації: «Якщо органи виконавчої влади законом наділені повноваженнями приймати рішення про введення надзвичайного стану, це рішення підлягає затвердженню та перегляду законодавчою владою. Вжиті заходи не підлягають обмеженням судового перегляду згідно з звичайним законом»¹.

Положення з Декларації про справжню демократію, яке встановлює необхідність підконтрольності дій виконавчої влади в умовах надзвичайного стану, є принципово важливим у забезпеченні балансу влад, верховенства права та захисту прав громадян навіть у кризових умовах. Воно відображає сучасні підходи до функціонування демократичної системи, спрямовані на запобігання зловживанням владою і надмірній концентрації повноважень у виконавчій гілці влади.

По-перше, вимога про затвердження і перегляд рішення про введення надзвичайного стану законодавчим органом є проявом принципу стримувань і противаг. Законодавча влада, як представник

¹ Declaration on genuine democracy adopted on 24 January 2013. CONF/PLE(2013)DEC1. URL <https://rm.coe.int/16802f042c>

народу, має забезпечити, щоб виконавчі заходи в умовах надзвичайного стану відповідали публічним інтересам і не виходили за межі необхідного. Це також запобігає можливості односторонніх і свавільних дій виконавчої влади, які можуть загрожувати демократії.

По-друге, положення про те, що заходи, вжиті в умовах надзвичайного стану, не повинні бути звільнені від судового контролю, підкреслює важливість верховенства права як основного принципу демократії. Судовий контроль гарантує, що навіть в умовах кризи дії уряду залишаються в межах правових норм, а людські права захищаються від необґрунтованих обмежень. Ця вимога також сприяє збереженню довіри суспільства до державних інституцій, оскільки демонструє, що навіть у надзвичайних умовах держава залишається підконтрольною законам.

Водночас це положення підкреслює важливість запобігання «внятковому праву» виконавчої влади, яке в історії часто ставало приводом для авторитаризації режимів. У цьому контексті принцип підконтрольності надзвичайних заходів законодавчій і судовій владі є інструментом для забезпечення демократичного врядування навіть в умовах кризи.

Практична реалізація такого підходу вимагає розвинених демократичних інституцій, незалежної судової системи та високого рівня політичної культури. Особливо це актуально для країн із перехідною демократією, у яких ризик зловживання надзвичайними повноваженнями є вищим через слабкість інституцій і нерозвиненість правових традицій.

Український досвід, зокрема під час збройної агресії та воєнного стану, свідчить про важливість цього принципу. Надання виконавчій владі широких повноважень у кризових умовах є необхідністю, проте контроль з боку парламенту та судів забезпечує їхню легітимність і відповідність демократичним стандартам. Таким чином, це положення з Декларації про справжню демократію є не лише ідеалом, але й практичним орієнтиром для збереження демократичного ладу навіть у найскладніших обставинах.

Отже, демократія як цінність є багатогранним феноменом, який інтегрує в собі етичні, політичні та соціокультурні аспекти, формуючи основу для сталого розвитку суспільства та держави. Вона потребує постійної підтримки та адаптації до сучасних викликів, зберігаючи свою роль як ключового принципу правовладдя та людських прав.

Розділ 6 ПРАВОВЛАДДЯ ЯК ЦІННІСТЬ

Справедливість народжується там, де право сильніше за примху і силу.

Там, де панує право, свобода стає правилом, а свавілля – винятком.

Правовладдя як одна з фундаментальних цінностей сучасного демократичного суспільства є ключовим елементом побудови правової держави, яка забезпечує дотримання людських прав та ефективне функціонування інституцій. У світлі сучасних викликів, таких як глобалізація, військові конфлікти, екологічні та економічні кризи, принцип правовладдя набуває нового значення, оскільки є чинником стабільності, справедливості та довіри до публічної влади.

Особливо актуальним є дослідження правовладдя у контексті постконфліктного відновлення, коли держава прагне відновити легітимність своїх інституцій та зміцнити правопорядок. У цьому

аспекті правовладдя є основою для забезпечення соціального миру, боротьби з корупцією та відновлення довіри громадян до правосуддя.

Крім того, інтеграційні процеси, зокрема адаптація національного законодавства до стандартів міжнародного права, потребують чіткого розуміння правовладдя як цінності, яка забезпечує баланс між правом і владою, між суверенітетом держави та міжнародними зобов'язаннями.

Таким чином, дослідження правовладдя як цінності має не лише теоретичне, а й практичне значення, сприяючи формуванню ефективної правової політики, яка враховує сучасні виклики та потреби суспільства.

Правовладдя є однією з основоположних цінностей, яка визначає сутність правової держави та становить основу демократичної правової системи. Цей принцип є ключовим для забезпечення стабільності правопорядку, людських прав та соціальної справедливості в умовах сучасного суспільства. Правовладдя відображає наріжні ціннісні орієнтири, які повинні сприяти рівновазі між владою та правом, між державними інтересами та правами громадян.

Правовладдя є тим ідеалом, який забезпечує інтеграцію та гармонізацію численних аспектів функціонування суспільства, зокрема взаємодії влади, права та інтересів громадян. У межах правовладдя право виступає не лише як нормативна основа для здійснення влади, а й як інструмент, що обмежує і регулює діяльність органів влади в інтересах суспільства. Таким чином, правовладдя служить своєрідним балансом, який допомагає уникати абсолютизації будь-якої з цих складових: надмірного зосередження влади в руках окремих інститутів чи осіб і нехтування правами та свободами громадян.

Однією з головних цінностей правовладдя є його здатність забезпечити взаємодію між владою та правом, де право виступає обмеженням для будь-яких владних актів. У демократичній правовій державі право не є підкореним лише волі політичної еліти чи влади, а визначає межі, в яких ця влада може діяти. Це означає, що правовладдя не дозволяє владі перевищувати межі своїх повноважень і гарантує, що всі її акти відповідають принципам справедливості, пропорційності та

необхідності. Влада не може діяти свавільно, а кожне її рішення повинно бути обґрунтованим правом, що відповідає загальним інтересам суспільства, без порушення прав людини.

Рівновага між владою та правом є необхідною умовою для забезпечення того, щоб жоден орган чи особа не мали можливості зосередити всю владу у своїх руках. У межах цього балансу має існувати чіткий розподіл повноважень, за якого судова, виконавча і законодавча гілки влади виконують свої функції, протистоячи одна одній, що дозволяє уникати концентрації надмірної влади і забезпечує принципи демократії.

Правовладдя також є принципом, який визначає, як публічні інтереси мають співвідноситися з правами та свободами громадян. Держава, безумовно, має право діяти в інтересах суспільства, забезпечуючи національну безпеку, економічний розвиток, охорону здоров'я та інші сфери, що є важливими для функціонування суспільства. Однак ці інтереси не повинні порушувати основоположних прав і свобод, а відтак державні повноваження повинні бути спрямовані на збереження балансу між публічним інтересом та індивідуальними правами.

Правовладдя забезпечує, щоб в умовах реалізації державних інтересів не ставали жертвами права окремих громадян, адже людські права не є лише абстрактними принципами, а мають реальну, практичну цінність у забезпеченні гідності особи. Під час виникнення конфліктів між інтересами держави та правами індивідуумів, принцип правовладдя визначає пріоритетність людських прав, а також засоби вирішення таких конфліктів через механізми правосуддя, дотримання законності та справедливості.

Зокрема, правовладдя не дозволяє державним органам обмежувати права громадян без належних підстав і процесуальних гарантій. Навіть у разі потреби в обмеженні певних прав (наприклад, під час запровадження надзвичайного стану чи воєнного часу), ці обмеження повинні бути пропорційними, тимчасовими і чітко визначеними законом.

Правовладдя як цінність сприяє розвитку справедливого і стабільного суспільства, у якому всі суб'єкти – як індивідууми, так і державні органи – мають чітко визначені права та обов'язки. Завдяки цій цінності встановлюється система стримувань і противаг, що забезпечує належну захищеність людських прав, а також функціонування ефективних інститутів, здатних здійснювати контроль за владою.

Правовладдя, таким чином, є тим зв'язуючим елементом, який забезпечує інтеграцію норм права з реальними політичними і соціальними умовами, підтримуючи рівновагу між владою та правом, між інтересами держави та індивідуальними правами громадян. Це не тільки нормативний інструмент, а й морально-етичний орієнтир для державних інститутів і громадян, що сприяє розвитку демократичного правопорядку і підвищенню довіри до правових механізмів.

Загалом правовладдя можна визначити як принцип, за якого вся влада має бути обмежена і керована нормами права, що забезпечують евід'ємність людських прав. Однак важливо зауважити, що правовладдя, як цінність, не обмежується лише юридичними аспектами. Воно передбачає соціальну орієнтацію, де право не лише забезпечує стабільність суспільства, а й є засобом захисту гідності людини, збереження її прав і свобод.

Однією з основних ознак правовладдя є недопустимість свавільних рішень державних органів, недоторканність індивідуальних прав та справедливий доступ до правосуддя. У цьому контексті правовладдя служить гарантуючим фактором для того, щоб кожен громадянин міг реалізовувати свої права в межах встановлених правил, без страху перед надмірним втручанням держави чи приватних осіб.

Правовладдя також тісно пов'язане з принципом розподілу влади, що сприяє забезпеченню функціонування механізмів стримувань і противаг, завдяки яким жоден орган чи особа не може зосереджувати в своїх руках всю повноту влади. Це є запорукою того, що рішення, які приймаються, є обґрунтованими, пропорційними та відповідають вимогам суспільної моралі й етики.

З огляду на сучасні тенденції глобалізації та інтеграції національних правових систем у міжнародні механізми, правовладдя також розглядається через призму універсальних людських прав. В умовах глобальних викликів, таких як конфлікти, зміни клімату, економічна нерівність, правовладдя виступає як цінність, яка дозволяє гарантувати належний рівень правової охорони та сприяти розвитку справедливих і сталих механізмів міжнародного співробітництва.

В умовах постконфліктного відновлення, правовладдя відіграє вирішальну роль у процесах відновлення довіри громадян до інститутів держави, відновленні соціальної справедливості та зміцненні інститутів правосуддя. Розбудова правовладдя в таких умовах є необхідною умовою для стабільності й розвитку демократичної системи, а також для створення ефективних механізмів захисту прав людини та забезпечення соціального миру.

Постконфліктний період характеризується системною кризою довіри до державних інституцій, дезінтеграцією соціальних зв'язків та послабленням правового порядку. У таких умовах правовладдя відіграє центральну роль як базовий принцип, що забезпечує відновлення соціальної справедливості, функціонування інститутів держави та захист людських прав.

Довіра громадян є фундаментом легітимності влади в умовах демократичної системи. Під час конфліктів чи воєнних дій функціонування державних інституцій часто супроводжується зловживаннями, корупцією чи свавільними рішеннями, що підриває їхню репутацію. Правовладдя створює умови для подолання цих негативних наслідків через:

- прозорість діяльності органів влади: установлення чітких правових процедур, які регулюють процес ухвалення рішень, сприяє підвищенню довіри громадян до державної політики. Зокрема, публічність судових процесів, звітування органів влади та забезпечення доступу до інформації є важливими чинниками легітимізації інститутів;

- підзвітність посадових осіб: правовладдя передбачає наявність дієвих механізмів притягнення до відповідальності осіб, які порушували

людські права чи зловживали владою в період конфлікту. Це включає як розслідування минулих порушень, так і забезпечення недопущення їх у майбутньому;

- забезпечення участі громадян у процесах прийняття рішень: інклюзивність державної політики, зокрема через публічні консультації чи залучення громадян до реформ, сприяє створенню відчуття справедливості та належності до процесу відновлення.

Постконфліктні суспільства часто характеризуються глибокими соціальними розколами, що виникають внаслідок нерівного доступу до ресурсів, правосуддя чи політичних процесів. Правовладдя сприяє подоланню цих проблем через:

1. Реформування правової системи. Запровадження стандартів справедливого суду, зміцнення незалежності судової влади та доступності правосуддя створюють підґрунтя для забезпечення рівності перед законом.

2. Реалізацію принципу недискримінації. Правовладдя встановлює механізми захисту вразливих груп населення, які часто стають жертвами конфлікту, забезпечуючи їм рівні можливості в реалізації прав.

3. Компенсацію завданої шкоди. Важливою складовою відновлення справедливості є розроблення програм відшкодування шкоди жертвам конфлікту, що базуються на принципах права і справедливості.

Правосуддя в постконфліктний період є ключовим інструментом відновлення верховенства права. Розбудова незалежної, прозорої та ефективної судової системи має вирішальне значення для забезпечення правопорядку, що включає:

- створення спеціалізованих механізмів правосуддя (зокрема, механізмів перехідного правосуддя, які дозволяють ефективно розслідувати злочини, пов'язані з конфліктом, і притягувати до відповідальності винних);

- забезпечення доступу до правосуддя (правовладдя гарантує, що кожен громадянин, незалежно від його соціального статусу чи ролі під час конфлікту, має право на захист своїх інтересів у суді);

- реформи системи кримінальної юстиції (що включає перегляд законодавства, підготовку кадрів та створення умов для забезпечення ефективності й справедливості процесів).

Розбудова правовладдя в постконфліктний період є не лише короткостроковим завданням, спрямованим на усунення наслідків конфлікту, а й довгостроковою умовою сталого розвитку. Правовладдя сприяє формуванню демократичної культури, заснованої на принципах справедливості, прозорості та поваги до людських прав.

Відтак, правовладдя є інтегративним елементом, який забезпечує взаємодію між суспільством, державними інституціями та міжнародною спільнотою. Воно є необхідною умовою для відновлення довіри, соціальної справедливості, функціонування правосуддя та побудови стійкого демократичного суспільства.

Як я відзначав, протягом тривалого часу конституційне закріплення принципу верховенства права в Україні мало переважно декларативний характер. Це було обумовлено низкою факторів, серед яких особливо помітним було панування юридичного позитивізму. Свідченням цього є, зокрема, прийняття у 2006 році окремого закону про виконання рішень ЄСПЛ та подальші зміни національного законодавства, розпочаті з ухвалення нового Кримінально-процесуального кодексу¹.

У вітчизняній юридичній науці існувала значна розбіжність у тлумаченні принципу верховенства права, а також у використанні термінів для його позначення. Більш того, деякі з цих термінів, таких як "верховенство закону" та "верховенство правового закону", спотворювали суть правовладдя. Однією з причин такої ситуації було панування юридичного позитивізму, який ґрунтується на принципах, відмінних від доктрини верховенства права.

¹ Кучук А.М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562-565.

Я свідомо вживаю терміни «правовладдя» та «верховенство права» як взаємозамінні для позначення того ж явища, яке в англomовній правовій доктрині відоме як «the rule of law». Незважаючи на можливі відмінності у їхньому семантичному наповненні, в межах цього дослідження вони розглядаються як синоніми. «Верховенство права має ціннісну природу, воно відображає цінності відповідного суспільства»¹.

Верховенство права є не лише правовим принципом, який визначає порядок у суспільстві, а й ціннісною категорією, що відображає фундаментальні орієнтири та морально-етичні засади відповідного суспільства. Цей принцип не існує у відриві від соціального контексту: він формується під впливом історичних, культурних, політичних і моральних особливостей нації, стаючи дзеркалом її прагнень, ідеалів і цінностей.

Ціннісна природа верховенства права проявляється через його спрямованість на захист людської гідності та забезпечення справедливості. Визнання рівності всіх перед законом, заборона дискримінації та право на справедливий суд є універсальними цінностями, які становлять основу принципу верховенства права. Однак їхнє тлумачення та впровадження можуть варіюватися залежно від рівня розвитку суспільства. Наприклад, у демократичних державах верховенство права базується на ідеї, що людські права є найвищою цінністю, тоді як в авторитарних системах цей принцип може спотворюватися для легітимації репресій.

Принцип верховенства права тісно пов'язаний із культурними цінностями суспільства. У різних культурах право має свої особливості, що формують його сприйняття та вплив на суспільне життя. Наприклад:

- у країнах системи загального права верховенство права пов'язане з ідеєю прецедентного права, яке втілює повагу до історичного розвитку та стабільності правових норм. Цей зв'язок є глибоким і історично обумовленим, оскільки саме через судові рішення, які встановлюють прецеденти, здійснюється реальне втілення ідеї верховенства права в

¹ Кучук А.М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 563.

повсякденному житті. Прецедентне право відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права в країнах системи загального права. Воно сприяє стабільності правових норм, забезпечує справедливість і передбачуваність правозастосування, а також відображає значимість історичного розвитку системи права;

- у континентальній системі права цей принцип більшою мірою ґрунтується на законодавчій стабільності, що відображає важливість чітко прописаних норм і правил. Якщо в системі загального права верховенство права тісно пов'язане з прецедентним правом і судовою практикою, то в континентальній системі права (романсько-германській) основний акцент робиться на законодавстві як головному джерелі права. Саме тому в цій системі верховенство права часто ототожнюється з принципом законодавчої стабільності.

Цінності, що лежать в основі верховенства права, нерозривно пов'язані з моральними орієнтирами суспільства. Принципи чесності, добросовісності, відповідальності та поваги до іншого є тими етичними категоріями, які формують культуру суспільства. Верховенство права вимагає, щоб як громадяни, так і посадові особи дотримувалися не лише юридичних приписів, а зосереджували увагу на сутнісному характері норм – на справедливості.

У демократичних суспільствах верховенство права є основою для захисту таких цінностей, як свобода, рівність і повага до людських прав. Воно забезпечує механізми стримувань і противаг, які гарантують, що влада здійснюється виключно в межах закону. Таке розуміння верховенства права є не лише правовим принципом, а й соціальною цінністю, яка закріплює ідею верховенства прав людини над інтересами держави.

Верховенство права потребує підтримки з боку громадянського суспільства. Саме суспільний консенсус щодо базових цінностей, таких як повага до закону, людські права, соціальна справедливість і рівність, є фундаментом для реалізації цього принципу. Якщо суспільство не поділяє цих цінностей, верховенство права стає формальністю, а його реалізація – декларативною.

Відтак, верховенство права, маючи ціннісну природу, виступає водночас засобом і результатом суспільного розвитку. Воно відображає не лише юридичну структуру, а й глибші морально-етичні основи, які визначають характер і напрямок руху суспільства. Таким чином, верховенство права є інтегральною категорією, що об'єднує право, мораль і суспільні цінності, забезпечуючи їхню взаємодію задля створення стабільного, справедливого й гуманного соціального порядку.

При цьому, як бачимо, через соціокультурну природу доволі важко навести чітку дефініцію правовладдя (що не заважає правовладдю виконувати регулятивну функцію). Воно охоплює правові, етичні, соціальні та політичні аспекти, які взаємодіють у конкретному історичному, культурному та політичному контексті. Ця багатогранність зумовлює труднощі у створенні універсального визначення, яке б адекватно відображало всі його аспекти.

Правовладдя, як я зазначив, формується під впливом соціальних і культурних чинників, які варіюються в різних суспільствах. У західних демократіях акцент робиться на інституційному забезпеченні правовладдя, таких як незалежність судів та поділ влади. Демократія за своєю природою передбачає, що влада народу є первинною щодо державної влади. Це означає, що кожна особа має невід'ємні права, які держава зобов'язана гарантувати, незалежно від їх формального закріплення в законах. Така модель суспільства передбачає рівність усіх перед законом, прозорість діяльності державних органів тощо.

Демократія, верховенство права та людські права тісно пов'язані між собою. Принципи демократії, такі як рівність усіх перед законом, свобода слова та виборів, є невід'ємною частиною верховенства права. Водночас, верховенство права забезпечує захист прав і свобод людини, що є фундаментальною цінністю демократичного суспільства. Цей взаємозв'язок підкреслює, що демократія та верховенство права є двома сутнісними характеристиками цивілізованого суспільства.

«Ціннісно-нормативне призначення верховенства права полягає в узгодженні правової структури, подоланні розриву між формальною

раціональністю системи правових нормативів та ціннісною раціональністю ключових правових ідей –справедливості, впорядкованості, передбачуваності, захищеності тощо»¹.

У державах, що перебувають на етапі демократичного переходу, правовладдя часто розуміється як процес створення ефективного правового порядку, спрямованого на подолання свавілля. Ця залежність від соціокультурного контексту ускладнює створення універсальної дефініції, яка була б релевантною для всіх держав і правових систем.

Не можна не відзначити, що недемократичні режими часто вдаються до демагогічних прийомів, формально закріплюючи в законодавстві принцип верховенства права та людські права. Однак, для того, щоб уникнути реальної реалізації цих принципів, вони відкладають їх втілення в життя, посиляючись на необхідність прийняття додаткових підзаконних актів або відсутність фінансування.

Попри труднощі з чітким визначенням, правовладдя залишається ефективним регулятивним принципом, який виконує важливі функції:

- нормативна функція. Правовладдя встановлює стандарти поведінки як для громадян, так і для органів влади, сприяючи утвердженню верховенства права та дотриманню принципів справедливості;

- інструментальна функція. Воно забезпечує механізми реалізації людських прав та захисту інтересів громадян через функціонування правової системи;

- інтегративна функція. Правовладдя виступає інтеграційним елементом, що формує спільні цінності та сприяє соціальній згуртованості.

Таким чином, навіть за відсутності єдиного чіткого визначення, правовладдя виконує важливу роль у забезпеченні правопорядку та соціальної стабільності.

¹ Горобець К. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 212.

Додам, що відсутність жорсткого визначення дозволяє правовладдю адаптуватися до різних соціальних і політичних контекстів. Ця гнучкість сприяє його універсальності, оскільки принцип може бути інтерпретований відповідно до потреб конкретного суспільства. Наприклад, у періоди постконфліктного відновлення правовладдя може акцентуватися на справедливості та захисті прав жертв конфлікту, тоді як у стабільних демократіях воно зосереджується на забезпеченні ефективності державних інститутів.

Таким чином, соціокультурна природа правовладдя є джерелом як складності його дефініювання, так і його адаптивності до різних умов. Вона підкреслює його здатність залишатися дієвим принципом, попри неможливість вивести єдине універсальне визначення. Саме ця багатовимірність і регулятивний потенціал правовладдя роблять його ключовим елементом сучасного правопорядку.

Отже, правовладдя як цінність виступає не лише як нормативний принцип, а й як моральний орієнтир, що сприяє гармонізації відносин між особою і державою. Його значення полягає в тому, щоб створити систему правових інститутів, які будуть ефективно працювати на забезпечення справедливості, правопорядку і захисту гідності людини, що є основою для сталого розвитку демократичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alforova T. M., Koba M. M., Lehka O. V., Kuchuk A. M. Right to Freedom of Expression v. Reputation Protection (Based on ECtHR Practice Materials). *The Age of Human Rights Journal*. 2022. №(18). P. 311-330. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v18.6527>
2. Case of Eweida and Others v. the United Kingdom. Applications no. 57325/00. URL <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83256>
3. Declaration on genuine democracy adopted on 24 January 2013. CONF/PLE(2013)DEC1. URL <https://rm.coe.int/16802f042c>
4. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/180722/b6c342e0e2f412d759a0a2a3af052a06/grundgesetz-data.pdf?download=1>
5. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
6. Влада Іраку хоче знизити вік згоди на шлюб для дівчат з 18 до 9 років. URL <https://zmina.info/news/vlada-iraku-hoche-znyzyty-vik-zgody-na-shlyub-dlya-divchat-z-18-do-9-rokiv/>
7. Горобець К. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 207-213.
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

12. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

13. Кучук А.М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562-565.

14. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text ;

15. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

16. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

17. Тернавська В.М. Правові цінності в аспекті правової глобалізації: теоретико-правовий аналіз. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-29>

ДОДАТОК

Декларація про справжню демократію¹,

прийнята 24 січня 2013 року

CONF/PLE(2013)DEC1

Конференція міжнародних неурядових організацій (МНУО) Ради Європи,

1. **Як активний учасник** у просуванні демократії та захисті принципів Загальної декларації прав людини та Європейської конвенції з прав людини;

2. **Зазначаючи**, що «справжня демократія», термін, закріплений у Статуті Ради Європи, який нерозривно пов'язаний із «захистом людських прав» та «верховенством права» як вимогами для вступу держав до Ради Європи;

3. **Вважаючи**, що існує потреба в тому, щоб фундаментальні елементи справжньої демократії були об'єднані в довідковий текст, заснований на існуючих конвенціях і деклараціях Ради Європи, а також на прецедентному праві Європейського суду з прав людини;

4. **Нагадуючи** про роботу Ради Європи на принципах справжньої демократії², яка послужила нам основою для розробки цієї Декларації;

5. **Підкреслюючи** необхідність більш ефективного визначення та уточнення основних елементів трьох взаємодоповнюючих і нероздільних принципів, які є відмінними рисами спільного надбання Ради Європи, а саме поваги до універсальних і неподільних прав людини, верховенства права і справжньо демократичного характеру політичних систем;

¹ Declaration on genuine democracy adopted on 24 January 2013. CONF/PLE(2013)DEC1. URL <https://rm.coe.int/16802f042c>

² Заключний звіт про діяльність Проектної групи «Людські права та справжня демократія» (CANDD), CM(96)12 Додаток I

6. **Підкреслюючи** вирішальну роль, яку громадянське суспільство, зокрема НУО, може відігравати у розбудові справжньої демократії;

7. **Вірячи**, що загальна декларація про фундаментальні принципи плюралістичної демократії допоможе розширити та зміцнити демократію в Європі та в усьому світі;

8. **Рекомендуючи** використовувати цей текст для визначення умов, необхідних для того, щоб стати чи залишитися державою-членом Ради Європи;

9. **Беручи до уваги** Загальну декларацію прав людини та Європейську конвенцію з прав людини, а також Статут Ради Європи та всі тексти, прийняті організацією, перелічені в додатку;

10. **Закликаючи** ті держави, які ще не ратифікували конвенції, включені до списку, зробити це якнайшвидше;

11. **Вірячи** в те, що справжня демократія є політичною, правовою та культурною системою, заснованою на повазі людських прав, верховенстві права та здатності всіх людей брати участь у суспільному житті;

12. **Усвідомлюючи**, що демократія передбачає активну відданість окремих осіб та утворених ними органів влади принципам рівності, толерантності та повазі до різноманітності, а також соціальній інтеграції;

13. **Визнаючи**, що освіта є ключовим засобом розвитку демократичних цінностей у молоді, і бажаючи заохочувати їх повною мірою користуватися правами та визнавати обов'язки громадянства;

14. **Вірячи** в те, що ефективна демократія та належне урядування на всіх рівнях є важливими для запобігання конфліктам, сприяння стабільності, сприяння економічному та соціальному прогресу, а отже, для створення стійких спільнот, у яких люди хочуть жити та працювати, зараз і в майбутньому, і що це можна досягти лише шляхом активного залучення громадян і громадянського суспільства;

15. **Бажаючи** державам-членам підтримувати та розвивати ефективні, прозорі та підзвітні демократичні інституції, які б відповідали потребам і прагненням усіх;

16. **Приймає** цю декларацію:

A. ПРИНЦИПИ ТА ЦІННОСТІ СПРАВЖНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

I. ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ

a. Справжня демократія має забезпечувати повагу до гідності та рівної цінності всіх людей та їхніх невід'ємних прав.

II. РІВНІСТЬ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЯ

a. Усі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист законом без будь-якої дискримінації.

b. Гендерна рівність є фундаментальним критерієм демократії, який має бути забезпечений у всіх сферах суспільного та приватного життя.

c. Забороняється будь-яка дискримінація за ознаками статі, етнічного походження, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, приналежності до національних меншин, сексуальної орієнтації, майнового стану, народження чи іншого стану.

d. Справжня демократія гарантує, що всі люди користуються рівним і ефективним захистом від будь-якої форми дискримінації, а також надає їм повну рівність можливостей.

e. Жоден захід, спрямований на виправлення існуючих дисбалансів або прискорення досягнення рівності, не може вважатися дискримінаційним.

III. ПОВАГА ДО РІЗНОМАНІТНОСТІ ТА ТОЛЕРАНТНІСТЬ

a. Принципи плюралізму та толерантності вимагають поваги до культурної та мовної ідентичності всіх людей, а також поваги до їхньої свободи дотримуватись або не дотримуватись релігійних чи

філософських переконань і змінювати їх у тій мірі, в якій їхні прояви залишаються сумісними з людськими правами.

б. Справжня демократія повинна твердо протистояти всім тим, хто прагне її знищити, зокрема тим, хто виступає за расову ненависть, антисемітизм, ксенофобію, переслідування за релігійними чи ідеологічними мотивами або насильство та тероризм.

с. Діяльність будь-якої організації, яка протидіє демократичному порядку шляхом насильства або заохочення до насильства, карається законом.

IV. УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ТА НЕПОДІЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ

а. Людські права людини та основоположні свободи властиві особі і є невідчужуваними; їх захист є першочерговим завданням держав. Повага та повна реалізація людських прав та основоположних свобод є основою, на якій ґрунтуються свобода, справедливість і мир.

б. Громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права є універсальними, неподільними та взаємозалежними.

с. Будь-який відступ від зобов'язань поважати людські права повинен залишатися в межах, передбачених міжнародним і європейським правом. Такі відступи за визначенням мають винятковий характер і повинні застосовуватися та тлумачитися обмежувально.

V. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ, ДЕМОКРАТІЇ ТА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

а. Справжня демократія та людські права є внутрішньо пов'язаними поняттями, які не можуть існувати одне без одного. Політичні права та свободи є частиною людських прав, тоді як повага до прав є важливою для встановлення та підтримки демократичної системи. Впровадження демократичної культури сприяє розвитку культури людських прав і навпаки.

б. Справжня демократія повинна підтримувати баланс між вимогами загальних інтересів суспільства та необхідністю захисту основоположних прав усіх людей.

с. Демократія, людський розвиток і повага до всіх людських прав та основоположних свобод є взаємозалежними та взаємозміцнюючими.

VI. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

До принципів верховенства права належать, зокрема:

а. Дотримання принципів, що стосуються людських прав і основоположних свобод, передбачених міжнародним правом, зокрема, Європейською конвенцією з прав людини;

б. Повага до конституційного ладу, що реалізує права, і відповідність законів цьому конституційному ладу;

с. Той факт, що публічна влада та всі інші органи державної влади підкоряються закону;

д. Правова визначеність, що включає принцип доступності закону та принципи передбачуваності та пропорційності в застосуванні законів;

е. Відмова від безкарності, що означає, що:

- у разі порушення верховенства права державам і міжнародному співтовариству належить забезпечити, щоб таке порушення не залишилося безкарним;

- грубі порушення людських прав, зокрема тортури, геноцид, етноцид, систематичні зґвалтування та масові вбивства, мають бути засуджені, а винні в них покарані.

VII. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ

а. За справжньої демократії ті, хто має владу, відповідають за свої дії перед усіма громадянами, від імені яких вони здійснюють владу, і перед своїми представниками.

В. ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СПРАВЖНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

І. УЧАСТЬ ГРОМАДЯН

1. УЧАСТЬ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

а. Справжня демократія передбачає поділ влади, а також свободу, засновану на солідарності.

б. Справжня демократія повинна дозволяти та заохочувати повну та рівну участь жінок і чоловіків у демократичному процесі, включаючи збалансоване представництво на всіх рівнях прийняття рішень у суспільно-політичному житті.

с. Кожен громадянин має право брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників як на європейському, так і на національному рівні, на місцевому та регіональному рівнях, а також обирати та бути обраним.

д. Кожен громадянин має право брати участь у волонтерській діяльності.

е. Кожен громадянин зобов'язаний брати участь у заохоченні та повазі до людських прав та демократичних цінностей.

ф. Справжня демократія заохочує та визнає роботу неурядових організацій або будь-яких добровільних асоціацій, як національних, так і міжнародних, які працюють на захист людських прав та демократичних інститутів.

г. Кожен іноземний громадянин, який законно проживає на території держави, має право брати участь у суспільному житті та діяльності у добровільному секторі, принаймні на місцевому рівні.

2. ВІЛЬНІ ТА ЧЕСНІ ВИБОРИ

а. Вибори мають бути вільними та справедливими відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

б. Періодичні вибори на політичні посади є важливим засобом волевиявлення народу.

с. Такі вибори проводяться на основі загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування. Вони мають відбуватися в умовах, що гарантують можливість справжнього вибору виборцям і повагу до його думки, забезпечують належне проведення та законність процедур, а також законність результатів виборів.

d. Присутність міжнародних спостерігачів і міжнародної преси не розцінюється як втручання у внутрішні справи держави.

3. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

a. Істинно демократичне суспільство вимагає існування багатопартійної системи.

b. Право на свободу асоціацій включає право на створення політичних партій. Роль цих партій полягає у залученні до політичних дебатів і їх заохоченні.

с. Створення політичних партій та інших об'єднань є вільним відповідно до закону. Створенню політичних партій не можна перешкоджати, а політичні партії можуть бути заборонені лише у випадках, зазначених у пункті А-III-b цієї Декларації. За жодних обставин політична партія не може прагнути знищити демократію чи основоположні права.

d. Фінансування політичних партій регулюється законом.

4. АСОЦІАЦІЇ, ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОФСПІЛКОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ

a. Асоціації, неурядові та профспілкові організації необхідні для належного функціонування демократії; вони надають громадянам засіб для дій і самовираження.

b. Вони відіграють особливу незалежну роль у просуванні цінностей демократії та людських прав та сприяють їх ефективній реалізації.

с. Їхня діяльність не може бути обмежена чи заборонена, якщо вона здійснюється в межах закону та дотримання людських прав.

5. СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

а. Свободи думки, переконань, висловлювань, інформації та комунікації є необхідними умовами функціонування та розвитку демократичного суспільства, а також самореалізації особистості. Вони не можуть слугувати виправданням закликів до насильства, підбурювання до ненависті чи будь-якої форми дискримінації.

6. РОЛЬ МЕДІА

а. Свобода і незалежність, а також плюралізм і різноманітність медіа є важливими для функціонування демократичного суспільства.

б. Відповідальність медіа за забезпечення поваги до всіх людських прав є невід'ємною частиною свободи медіа. Здійснення цієї свободи не повинно використовуватися для розпалювання насильства, ненависті чи будь-якої форми дискримінації.

с. Необхідно гарантувати вільний обіг інформації та ідей через кордони як важливий фактор сприяння взаєморозумінню між націями, тісним стосункам між народами і взаємозбагачення культур.

д. Для розвитку справжньої демократії слід враховувати можливості, які пропонують нові інформаційні та комунікаційні технології.

7. ПОВАГА ДО ОСІБ, ЯКІ НАЛЕЖАТЬ ДО МЕНШИН

а. Базуючись на принципі правління більшості, справжня демократія повинна водночас забезпечувати повагу до всіх прав осіб, які належать до меншин.

II. МІСЦЕВЕ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ

а. Важливим елементом справжньої демократії є місцеве та регіональне самоврядування. Воно повинне мати інституційну та правову основу.

б. Така форма правління сприяє зміцненню демократичної Європи, заснованої на принципі субсидіарності та децентралізації на всіх рівнях здійснення влади.

с. Це включає в себе здатність місцевих органів влади, в межах закону, регулювати та управляти значною часткою суспільних справ під власну відповідальність та в інтересах місцевого населення.

д. Це право здійснюється органами, що складаються з членів, обраних на основі загального виборчого права. Це положення жодним чином не обмежує використання зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми безпосередньої участі громадян, якщо це дозволено законом.

е. Умови перебування на посаді місцевих обраних представників повинні забезпечувати вільне виконання їхніх функцій.

ІІІ. ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ У ДЕРЖАВІ, ЯКА ҐРУНТУЄТЬСЯ НА ВЕРХОВЕНСТВІ ПРАВА

1. ПОДІЛ ВЛАДИ

а. Демократія вимагає поділу та незалежності законодавчої, виконавчої та судової влади.

б. Роль законодавчої влади, як представника виборців, полягає у розробці та прийнятті законів, затвердженні податків і контролі за діяльністю виконавчої влади. Для цього законодавча влада повинна мати незалежні повноваження щодо розслідування та нагляду, а її представники повинні користуватися імунітетом від тиску чи примусу з боку виконавчої влади під час виконання своїх обов'язків.

с. Виконавча влада, здійснюючи та забезпечуючи дотримання закону, повинна бути підзвітною народу та його представникам. Зокрема, вона має забезпечувати суворе дотримання закону органами, уповноваженими на його виконання.

d. Судова влада має здійснюватися незалежно судами, а їхні рішення повинні виконуватися відповідними державними органами у кожній державі.

e. Незалежність суддів має бути гарантована. Вони повинні бути неупередженими та ухвалювати рішення у розумні строки. Рішення суддів не повинні зазнавати впливу з боку виконавчої чи законодавчої влади, інших державних органів або приватних груп.

f. Незалежність адвокатів має бути визнана та захищена, особливо щодо умов їхнього доступу до професії та виконання своїх обов'язків.

2. НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ ДЕРЖАВИ

a. Відповідно до принципу недискримінації, справжня демократія передбачає неупередженість держави щодо релігій, вірувань і переконань.

b. Держава ніколи не повинна віддавати перевагу інтересам чи цінностям певної групи.

3. ЕФЕКТИВНИЙ ЗАХИСТ ВІД ПОРУШЕНЬ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ

a. Кожна особа, яка стверджує про порушення її визнаних прав і свобод, має право на ефективний засіб правового захисту в компетентному національному органі, у тому числі, коли стверджуване порушення було вчинене особами, які діяли під час виконання своїх службових обов'язків.

b. Кожна демократична держава повинна запропонувати будь-якій особі, яка знаходиться під її юрисдикцією, можливість подати індивідуальну скаргу до міжнародного органу у разі порушення її основоположних прав.

c. Кожна демократична держава повинна передбачити створення офісу омбудсмена, уповноваженого або інших національних інституцій з людських прав, які мають повноваження вживати будь-яких заходів для забезпечення ефективного дотримання прав усіх осіб, які проживають на території держави.

4. ВІДХІД ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОВАГОЮ ДО ПРАВ

а. Якщо життя нації знаходиться під загрозою, будь-які виняткові заходи, що вживаються, мають бути спрямовані виключно на збереження демократичної системи, підтримання верховенства права та забезпечення поваги до основоположних прав і свобод.

б. Якщо органи виконавчої влади законом наділені повноваженнями приймати рішення про введення надзвичайного стану, це рішення підлягає затвердженню та перегляду законодавчою владою. Вжиті заходи не можуть бути виключені з судового перегляду відповідно до звичайного законодавства.

С. ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ УМОВИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СПРАВЖНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

I. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

а. Справжня демократія повинна розвивати економічні системи, спрямовані, серед іншого, на досягнення соціальної справедливості, сталого економічного розвитку, добробуту, сприяння зайнятості та раціональне використання економічних і екологічних ресурсів з поваги до майбутніх поколінь.

б. Справжня демократія має забезпечити доступ до основних товарів і послуг для всіх громадян.

с. Будь-яка економічна система має сприяти розвитку та самореалізації кожної особистості та соціальному розвитку спільноти, спрямованому на глобальний сталий розвиток.

II. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

1. СПРАВЖНЯ ДЕМОКРАТІЯ ПОВИННА БУТИ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЄЮ

а. Демократія не може бути справжньою, якщо вона не має соціального виміру. Відсутність поваги до основоположних соціальних прав загрожує юридичній і політичній рівності, основі будь-якої демократії.

б. Соціальні дебати та колективні переговори є елементами суспільного розвитку. Профспілки та інші соціальні партнери повинні мати можливість повноцінно виконувати свою роль у цьому процесі.

2. ЗАХИСТ ВІД МАРГІНАЛІЗАЦІЇ АБО ВИКЛЮЧЕННЯ

а. Демократію можна виміряти тим, як вона визнає та ставиться до тих, хто виключений із суспільства (are excluded from society).

б. Будь-яка справжня демократія повинна вживати конкретних заходів для усунення крайньої бідності, економічної, соціальної та культурної депривації та маргіналізації, зокрема:

- шляхом надання засобів особам, які страждають від бідності та соціальної ізоляції, щоб отримати інформацію та зробити так, щоб їх почули, а також брати участь у прийнятті рішень щодо державної політики, зокрема, коли вона їх стосується;

- шляхом полегшення доступу таких осіб до комплексних послуг, включаючи відповідне навчання, щоб вони могли розвивати свої здібності.

III. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

1. ПРАВО НА ОСВІТУ

а. Справжня демократія передбачає реалізацію права на освіту як невід'ємної частини людських прав з метою навчання протягом усього життя.

б. Освіта у сфері людських прав, цінностей і практик демократії, а також активного та відповідального громадянства є невід'ємною частиною системи освіти. Вона повинна надаватися не лише в межах обов'язкової загальної освіти, а й в інших формах і на інших рівнях

державної освіти та в межах навчання впродовж життя. Зокрема, це стосується представників судової системи, поліції, збройних сил і загалом тих, від кого очікується забезпечення поваги до прав особи.

с. Право батьків на те, щоб їхні діти отримували освіту відповідно до їхніх релігійних і філософських переконань, має бути гарантоване настільки, наскільки це сумісно з людськими правами та поважає право дітей на власний розвиток.

2. УЧАСТЬ У КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ

а. Справжня демократія вимагає від кожного доступу до культурного життя, інформації та соціальної комунікації та можливості брати активну участь у них без будь-якої дискримінації.

б. Усі культурні спільноти, у тому числі ті, що перебувають у невідповідному становищі через свій розмір, свої специфічні культурні чи релігійні особливості чи умови існування, мають право проводити власну культурну політику без шкоди для людських прав та прав інших спільнот.

IV. МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ

а. Демократичні принципи повинні відігравати дедалі важливішу роль у веденні європейських та міжнародних справ. Кожна демократія має обов'язок підтримувати держави, які перебувають у процесі переходу до демократії, а також обов'язок солідарності з особами, які зазнають утисків або живуть у умовах, що шкодять їхньому розвитку.

б. Кожна справжня демократія повинна захищати демократичні принципи. Вона повинна сприяти захисту людських прав та демократичних принципів у своїх міжнародних відносинах.

с. Захист універсальних людських прав є основним обов'язком міжнародного співтовариства та кожного з його членів, і жодна держава не може посилається на принцип невтручання у свої внутрішні справи, коли надходять повідомлення про випадки порушення людських прав.

d. Збереження та об'єднання, на рівноправній основі та в постійних структурах, демократичних систем, які зроблять Європу великим простором демократичної безпеки, має залишатися однією з основних цілей Ради Європи. Тому демократіям пропонується взяти на себе зобов'язання дотримуватися принципів і цінностей, викладених у цій декларації.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Кучук Андрій Миколайович

ПРАВО ЯК ЛАБІРИНТ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Монографія

Підписано до друку 03.03.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,56. Наклад 100. Зам. № 0325-055.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Друкарня ТакиБук:
Телефон: +38 (050) 555 00 69
E-mail: mailbox@takibook.od.ua

Видавництво – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.